

JAROSŁAW RUBACHA

UWM OLSZTYN

DZIAŁANIA NIEMIECKIEJ 8. ARMII W PRUSACH WSCHODNICH W SIERPNIU I WRZEŚNIU 1914 ROKU¹

Dynamiczny wzrost napięcia na arenie międzynarodowej, jaki nastąpił w Europie na przełomie XIX i XX w., podyktowany był wieloma czynnikami, ale najistotniejszymi wydają się nasilająca się od kilku dziesięcioleci walka o strefy wpływów w różnych częściach świata oraz rywalizacja o swego rodzaju „palmę pierwszeństwa” czy też o potwierdzenie hegemonicznej pozycji na Starym Kontynencie. W tym procesie udział wzięły wszystkie ówczesne wielkie mocarstwa. Bardzo szybko okazało się jednak, że działania w pojedynkę natrafiają na nieprzejezdny opór konkurentów i z góry skazane są na niepowodzenie. Stąd też wspomniany okres to także czas tworzenia się bloków militarno-politycznych – ententy i trójprzymierza, w ramach których ich członkowie, licząc na poparcie koalicjanów, zamierzali realizować swoje cele, oraz sporządzania szczegółowych planów wojennych, które zapewnić miały sukces w przewidywanej, ogólnoeuropejskiej konfrontacji. Nie było to jednak zadanie łatwe do wykonania, przede wszystkim ze względu na układ sił, jaki wytworzył się w Europie. W szczególnie trudnym położeniu znalazły się państwa centralne, a zwłaszcza Niemcy, które – jako jedyne spośród mocarstw – zmuszone były brać pod uwagę konieczność prowadzenia działań wojennych na dwóch frontach.

Stąd też, starając się w optymalny sposób wykorzystać możliwości swych sił zbrojnych, niemiecki Sztab Generalny już na przełomie 1879 i 1880 r. zakładał konieczność ich podziału na dwie części. Zadaniem pierwszej z nich miały być ochrona terytorium Niemiec od zachodu i przystąpienie do konfrontacji z Francją w momencie, kiedy druga, wspierana przez sojuszniczą armię austro-węgierską, pokona Rosję na Froncie Wschodnim, co – jak uważano – wyeliminuje ją z wojny². Na skutek szybko zmieniającej się sytuacji politycznej i strategicznej³ na początku XX w. plan ten został

¹ Wszystkie zamieszczone w tekście mapy są autorstwa gen. Hermana von François i pochodzą z jego książki: *Tannenberg. Das Cannae des Weltkrieges in Wort und Bild*, Berlin 1926.

² J. Pajęczkowski-Dydyński, *Plany operacyjne mocarstw centralnych przeciw Rosji*, Warszawa 1932, s. 3-22.

³ J. Pajewski, *Pierwsza wojna światowa 1914-1918*, Warszawa 1991, s. 130; J. Pajęczkowski-Dydyński, *Plany operacyjne mocarstw...*, s. 23-24; R.F. Hamilton, H.H. Herwig, *War Planing 1914*, Cambridge 2009, s. 53-55.

jednak zmodernizowany przez Alfreda von Schlieffena⁴, a następnie Helmuta von Moltke (młodszeo)⁵, aczkolwiek ogólne założenie konieczności walki na dwóch frontach i dążenia do wyeliminowania jednego z przeciwników zachowano. Zmiana polegała jedynie na wyznaczeniu nowego głównego przeciwnika – Francji⁶. Dlatego w nowym planie założono, że przeciw zachodniemu sąsiadowi skoncentrowane zostaną siły główne, a terytorium Niemiec od strony Rosji zabezpieczać będzie tylko niewielka część pododdziałów liniowych⁷. Ciężar operacji wojennych na tym kierunku miała natomiast przejąć na siebie armia austro-węgierska⁸. Realizując założenia tego planu, jeszcze przed wybuchem wojny, Niemcy zgromadzili na zachodnim teatrze wojny potężną armię liczącą ponad 1,4 mln żołnierzy i 4600 dział. Na wschodzie działać miała tylko 8. Armia⁹ oraz nominalnie wchodzący w jej skład Korpus Landwehry gen. Remusa von Woyrscha¹⁰, co dawało łącznie: 13 dywizji piechoty i 1 dywizję kawalerii, czyli ok. 240 tys. ludzi i ok. 700 dział¹¹, a komendę nad nimi objął gen. Maximilian von Prittwitz und Gaffron. W ogólnym zarysie osłaniać ona miała linię: Tylża–Giżycko–Olsztyn–Toruń–Inowrocław–Gniezno. Stan tych jednostek daleki był jednak od zadowalającego. Pełnowartościowe pododdziały bojowe stanowiły w rzeczywistości tylko trzy Korpusy Armijne (I, XVII i XX). Zdecydowanie gorzej sytuacja przedstawiała się w pozostałych formacjach, a zwłaszcza w brygadach i Korpusie Landwehry. Były one bowiem niedostatecznie uzbrojone i wyposażone¹²

⁴ J. Pajęczkowski-Dydyński, *Plany operacyjne mocarstw...*, s. 23-28, R.F. Hamilton, H.H. Herwig, *War Planing 1914...*, s. 55-65.

⁵ J. Pajewski, *Pierwsza wojna światowa...*, s. 130-131.

⁶ Założenie to było zgodne z *credo* von Schlieffena, który twierdził: „Niemcy całe muszą się rzucić na jednego przeciwnika, na tego, który jest najsilniejszy, najpotężniejszy, najniebezpieczniejszy, a może być nim tylko Francja – Wielka Brytania”; tamże, s. 131.

⁷ W. Hupert, *Operacje wojny światowej*, Warszawa 1925, s. 28.

⁸ J. Rubacha, *Przełamanie gorlickie (2-6 maja 1915 roku)*, „Słupskie Studia Historyczne” 2009, nr 15, s. 92-93.

⁹ Siły te tworzyły: I Korpus – Königsberg, XX Korpus – Allenstein, XVII Korpus – Danzig, 1 Dywizja Kawalerii, I Korpus Rezerwowy, 3 Dywizja Rezerwowa, 2., 6. i 70. brygady Landwehry. Do dyspozycji dowództwa armii oddano ponadto: dowództwa okręgów korpusów: VI – Breslau, V – Posen, II – Stettin, XVII – Danzig, XX – Allenstein, I – Königsberg, ale bez tworzonych przez nie formacji rezerwowych, przewidywanych do użycia na Froncie Zachodnim, oraz załogi twierdz i lokalne garnizony z: Poznania, Torunia, Królewca, Grudziądza, Chełmna, Malborka i Gdańska, po zluzowaniu ich przez sformowane uprzednio oddziały Landsturmu; B. Zawadzki, *Kampania Jesienna na Mazurach*, t. 1, Warszawa 1924, s. 47-56; Reichsarchiv, *Schlachten des Weltkrieges*, Bd. 19: T. von Schäfer, *Tannenberg*, Oldenburg i. O./Berlin 1927 (cyt. dalej: T. von Schäfer), s. 16; W. Grosse, *Tannenberg 1914*, [w:] *Tannenberg. Deutsches Schicksal – Deutsche Aufgabe*, Oldenburg i.O./Berlin [1939], s. 17; H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, Berlin 1926, s. 9.

¹⁰ Korpus ten składał się z dwóch dywizji piechoty 3. i 4. Dywizji Landwehry. Jednostka ta nie brała udziału w działaniach w Prusach Wschodnich; J. Rubacha, *Korpus Landwehry w bojach o Baranowicze latem 1916*, „Słupskie Studia Historyczne” 2010, nr 16, s. 69-73.

¹¹ J. Pajęczkowski-Dydyński, *Plany operacyjne mocarstw...*, s. 83; M. Hastings, *Catastrophe: Europe goes to war 1914*, London 2013, s. 281.

¹² Jak wspominał gen. R. von Woyrsch: „Ciężka artyleria nie była jeszcze gotowa, pododdziały saperów i medyczne należało zaimprovizować, i – o ile dobrze pamiętam – w pierwszym okresie, korpus dysponował jedynie 12 karabinami maszynowymi”; Reichsarchiv, *Schlachten des Welt-*

i w rzeczywistości niezdolne do swobodnego manewrowego prowadzenia działań. Zdając sobie z tego sprawę Naczelne Dowództwo dało gen. von Pritwitzowi pełną swobodę działania w zakresie obrony granic, zobowiązując go jednocześnie do podjęcia, w miarę możliwości, współpracy z operującą na południu armią austro-węgierską.

Przygotowania do konfrontacji prowadziła także Rosja. Rosyjski Sztab Generalny również zmuszony był do planowania działań przeciwko dwóm przeciwnikom, aczkolwiek na jednej linii frontu, ale jednocześnie musiał brać pod uwagę konieczność korelacji działań własnej armii z operacjami zachodnich sojuszników, a zwłaszcza Francji, która stanowczo żądała podjęcia akcji zaczepnej przeciw Niemcom już w pierwszych dniach wojny. Jakkolwiek niechętnie¹³ Stawka wzięta pod uwagę ten kierunek przy opracowywaniu założeń operacyjnych i w przygotowanym na przełomie 1912 i 1913 r. planie przewidziano, że do działań przeciw Niemcom zostaną skierowane dwie armie¹⁴. Pierwsza z nich – 1. Armia¹⁵ pod dowództwem gen. Paula von Rennenkampa, miała skoncentrować się nad Niemnem, pomiędzy Kownem a Grodnem, i nacierać na północ od jezior mazurskich, ściągając na siebie główne siły przeciwnika, druga – 2. Armia¹⁶ dowodzona przez gen. Aleksandra Samsonowa miała zająć pozycje na linii Biebrzy i Narwi i wyprowadzić uderzenie na Prusy Wschodnie od południa, dążąc jednocześnie do zamknięcia broniących ich sił niemieckich w okrążeniu. Obie armie nominalnie liczyły łącznie 20 dywizji piechoty i osiem dywizji kawalerii, czyli ok. 350 tys. żołnierzy¹⁷, ale do momentu rozpoczęcia konfliktu ich koncentracja nie została w pełni zakończona.

Wybuch wojny 28.07.1914 r., jakkolwiek od dawna przewidywany i oczekiwany przez kręgi polityczne i wojskowe w Europie, stanowił w rzeczywistości poważne wyzwanie dla sztabowców obu stron. W pierwszej kolejności miały zostać zweryfikowane plany wojenne i zasadność założeń taktycznych.

Operacje wojenne w Prusach Wschodnich rozpoczęły się 12.08.1914 r. Tego dnia pierwsze pododdziały 1 Dywizji Kawalerii (DK) za składu 1. Armii rosyjskiej przekroczyły granicę i zajęły Olecko, ale wkrótce wycofały się z miasta, ograniczając się niemal wyłącznie do prowadzenia niezbyt intensywnych działań rozpoznaw-

krieges, Bd. 9: W. Vogel, *Die Kämpfe um Baranowitschi. Sommer 1916*, Oldenburg i.O./Berlin 1927, s. 9.

¹³ J. Pajęczkowski-Dydyński, *Plany organizacyjne mocarstw...*, s. 92-93. Rosja dostrzegła możliwość osiągnięcia największych korzyści w konfrontacji z Austro-Węgrami, z którymi od dłuższego czasu toczyli zacięte spory o strefy wpływów na Bałkanach.

¹⁴ W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 29. W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 32, N. Stone, *The Eastern Front 1914-1917*, London 1998, s. 44-48.

¹⁵ W jej skład wchodziły: korpusy III, IV i XX, 5 brygada strzelców, 1. i 2. Dywizje Kawalerii Gwardii, 1., 2. i 3. Dywizje Kawalerii, 1. samodzielna brygada kawalerii oraz 1. Rezerwowa Dywizja Piechoty; łącznie: 7½ dywizji piechoty i 5½ dywizji kawalerii; H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 9.

¹⁶ W jej skład wchodziły: korpusy I, II, VI, XIII, XV, XXIII, 1. brygada strzelców, 4., 6. i 15. Dywizje Kawalerii; łącznie: 12½ dywizji piechoty i 3 dywizje kawalerii; tamże, s. 10.

¹⁷ Z tego w działaniach wojennych w Prusach Wschodnich w sierpniu i wrześniu 1914 r. udział wzięło ok. 300 tys. żołnierzy; M. Hastings, *Catastrophe. Europe goes...*, s. 281.

czych¹⁸. Tymczasem możliwość wkroczenia Rosjan na terytorium niemieckie skłoniła dowódcę I Korpusu w Królewcu, gen. Hermana von François, który do momentu przybycia gen. M. von Prittwitz na teren działań wojennych odpowiadał za osłonę niemieckiego terytorium, do przesunięcia już 5 sierpnia części podległych mu jednostek w okolice Stołupian (Niestierov) w pobliżu granicy, a tym samym przed czoło rozwijających się do natarcia jednostek armii gen. P. von Rennenkampfa¹⁹. Działania te, jakkolwiek pozwoliły zlokalizować przeciwnika, wytworzyły jednocześnie bardzo niebezpieczną sytuację. Dowództwo niemieckie nie miało bowiem żadnych informacji ani na temat liczebności sił rosyjskich, ani potencjalnych kierunków ich działania. Te bowiem, w związku z brakiem wystarczającej liczby jednostek kawalerii i lotnictwa, pozyskiwano przede wszystkim od szpiegów i agentów²⁰. Dlatego 6 sierpnia nakazano I Korpusowi wycofać się w okolice Insterburga (Černijachovsk). Gen. von François z nieznanych bliżej powodów²¹ zignorował ten rozkaz i prowadził operacje przeciw rozpoznawczym jednostkom nieprzyjaciela, co w końcu musiało doprowadzić do konfrontacji z głównymi siłami rosyjskiej 1. Armii. Do pierwszego poważnego starcia doszło 17.08.1914 r. pod miejscowością Stołupiany, gdzie przed południem pojawiły się pododdziały III Korpusu, wyprzedzające główne siły armii gen. von Rennenkampfa o kilka godzin marszu. Wykorzystując ten fakt oraz element zaskoczenia jednostki dowodzonej przez gen. Adalberta von Falka 2 Dywizji Piechoty (DP), wyszły na tyły rosyjskiego korpusu, a następnie pobiły i zmusiły do odwrotu rosyjską 27 DP²². W trakcie boju Rosjanie ponieśli także dotkliwe straty w postaci 3500 zabitych i rannych oraz 3000 wziętych do niewoli²³, a jedną z przyczyn porażki była pasywna postawa innych jednostek III Korpusu, zwłaszcza Samodzielnego Korpusu Kawalerii pod dowództwem gen. Husajna Chana Nachiczewańskiego²⁴. Po odparciu Rosjan I Korpus wycofał się – zgodnie z wcześniejszymi rozkazami dowódcy 8. Armii – w okolice Gąbina (Gusiev), dzięki czemu niemiecka linia obrony przyjęła za-

¹⁸ P. Szlanta, *Tannenberg 1914*, Warszawa 2005, s. 25. Wkroczenie sił głównych 1. Armii do Prus Wschodnich nastąpiło 17.08.1914 r.; H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 12.

¹⁹ W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 31.

²⁰ J. Pajęczkowski-Dydyński, *Plany organizacyjne mocarstw...*, s. 90-91.

²¹ P. Szlanta (*Tannenberg 1914...*, s. 28) pisze: „Najwyraźniej wiodła nim chęć zdobycia przywileju stoczenia z Rosjanami pierwszej walki”, J. Pajęczkowski-Dydyński (*Plany organizacyjne mocarstw...*, s. 90) ten temat zanotował: „Generał ten miał ambicję udaremnić za wszelką cenę wtargnięcie Rosjan na terytorium niemieckie [...]”. Można jednak przypuszczać, że główną rolę odegrała tu ta druga kwestia. François z naciskiem zwraca uwagę w swojej książce na fakt, że głównym zadaniem wyznaczonym 8. Armii przez Naczelne Dowództwo było: „[...] bronić wschodnich prowincji przez atakiem Rosjan”; H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 14.

²² P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 29.

²³ W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 32.

²⁴ R.N. Ivanov, *General-adiutant Ego Veliczestwa. Skazaniie o Gusiejn-Chanie Nachičevskom*, Moskwa 2006, s. 368. Wbrew rozkazom nakazującym im podjęcie natarcia w kierunku Insterburga, gen. Nachiczewański, po stoczeniu kilku potyczek z 1 Dywizją Kawalerii, polecił swoim oddziałom zatrzymać się na nocleg; B. Zawadzki, *Kampania Jesienna...*, t. 1, s. 72-75; P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 30; D. Showalter, *Tannenberg. Clash of Empires 1914*, Archon 1991, s. 162-166.

kładany uprzednio przebieg. W ciągu kolejnych dwóch dni na linii frontu nie były prowadzone większe działania, aczkolwiek lokalne potyczki nastroczały wiele problemów wolno posuwającej się na zachód armii rosyjskiej.

Tymczasem dowództwo 8. Armii uzyskało więcej informacji na temat dyslokacji przeciwnika i kierunków jego marszu. Jak z nich wynikało, 2. Armia rosyjska nadal znajdowała się w fazie koncentracji i z jej strony nie groziło większe niebezpieczeństwo. W związku z tym gen. M. von Prittwitz zdecydował się przedsięwziąć działania zaczepne przeciw siłom gen. P. von Rennenkampfa. Do przeprowadzenia natarcia wyznaczono I Korpus gen. H. von François oraz XVII Korpus gen. Augusta von Mackensena, które zaatakować miały siły rosyjskie na 55-kilometrowym froncie w okolicach Gąbina. Odwód stanowić miał I Korpus Rezerwowy pod dowództwem gen. Otto von Belowa, któremu dodatkowo wyznaczono zadanie osłony prawego skrzydła od strony południowej. Dowódca I Korpusu skoncentrowanego na północ od Gąbina przeznaczył do działań manewrowych 2 DP, nakazując jej zaatakować od północy prawe skrzydło rosyjskie. Atak miał być poprzedzony potężnym półgodzinnym przygotowaniem artyleryjskim, do którego przeznaczono całą ciężką artylerię korpusu. 1 DP gen. Richarda von Conta wyznaczono do obrony na przedpolu Gąbina, a zadanie osłony manewru od północy powierzono 1 DK pod dowództwem gen. Hermanna Brechta. XVII Korpus zajął pozycje na linii Walterkehmen (Olchovatka)–Augstüpönen (Kalininskoje), na południe od Gąbina, z zadaniem ataku na lewe skrzydło sił rosyjskich, a I Korpus Rezerwowy pomiędzy miejscowościami Kleszowen (Kutuzovo) a Königsfelde (Novo-Slawjanskoje)²⁵.

Nad ranem 20.08.1914 r. rozpoczął się zmasowany ogień niemieckiej artylerii na pozycje zajmowane przez rosyjską 28 DP ze składu XX Korpusu gen. Władimira Smirnowa. Zgodnie z założeniami, pół godziny później nastąpiło natarcie piechoty. Zaskoczonych ostrzałem artylerii Rosjan od północy zaatakowała 2 DP, a wkrótce także od zachodu pododdziały 1 DP. Mimo to rosyjskie jednostki stawiały zacięty opór, ale około południa zmuszone zostały do odwrotu, który wkrótce przerodził się w paniczną ucieczkę. Dezorganizację na prawym skrzydle armii gen. Rennenkampfa powiększyło dodatkowo pojawienie się na jego tyłach kawalerii niemieckiej. W ciągu całego dnia XX Korpus rosyjski został pobity, a największe straty, w postaci ponad 7000 zabitych, rannych i wziętych do niewoli oraz 8 dział i 23 karabinów maszynowych, poniosła 28 DP. Jej odwrót pociągnął za sobą także konieczność cofnięcia się, zagrożonej okrążeniem, sąsiedniej 29 DP, a wydarzenia te rozegrały się przy zupełnie biernej postawie stacjonującej w odległości zaledwie 10 km od placu boju rosyjskiej 3 DK. Po tym sukcesie natarcie I Korpusu zostało wstrzymane i miano je kontynuować w dniu następnym²⁶.

Jednak na południowym odcinku frontu sytuacja przedstawiała się dla Niemców mniej korzystnie. Stacjonująca na pozycjach pod Gąbinem 16 Dywizja Landwehry gen. Georga Brodrückca, mimo rozkazów nakazujących jej pozostanie na miejscu, samorzutnie podjęła natarcie i szybko zmuszona została do odwrotu na pozycje wyjściowe, ponosząc wysokie straty. Niepowodzeniem zakończył się także atak wykona-

²⁵ P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 32-33.

²⁶ Tamże, s. 34-36, P. Fischer, *Bei Tannenberg 1914 und 1410*, Lissa i. P. 1915, s. 48.

ny przez XVII Korpus. Jakkolwiek początkowo jego jednostkom udało się odrzucić niewielkie oddziały rosyjskie²⁷, co utwierdziło dowództwo w błędnym przekonaniu, że Rosjanie znajdują się w odwrocie na całej linii frontu, po południu dostały się one pod intensywny ostrzał ciężkiej artylerii rosyjskiej poniosły przy tym wysokie straty. Jednocześnie Rosjanie podjęli kontratak siłami 27 i 40 DP, który nie tylko powstrzymał napór Niemców, ale zmusił ich do odwrotu na kilku odcinkach. Nie dały spodziewanych rezultatów próby wzmocnienia walczących pododdziałów dostępnymi odwodami i ostatecznie gen. A. von Mackensen na wieść o podążających w kierunku placu boju od strony Gołdapi silnych kolumn rosyjskich podjął decyzję o generalnym odwrocie poza rzekę Romintę (Krasnaja)²⁸. W trakcie walk obie dywizje korpusu straciły łącznie ok. 8000 żołnierzy i 12 dział²⁹. Dnia 20.08.1914 r. ciężkie boje toczył także I Korpus Rezerwowy, który zaatakował maszerujące z Gołdapi jednostki rosyjskiej 30 DP, a następnie odparł skutecznie kontratak przeciwnika, umożliwiając odwrót XVII Korpusu³⁰.

Tym samym bitwa pod Gąbinem (mapa nr 1) zakończyła się porażką Niemców. Nie tylko nie udało im się zrealizować naczelnego celu, jakim było rozbicie 1. Armii rosyjskiej, ale dodatkowo część ich jednostek zmuszona została do wycofania się. Poza tym pod koniec dnia do sztabu 8. Armii dotarła wiadomość o ruchach 2. Armii rosyjskiej, która zakończyła koncentrację i ruszyła w kierunku granicy. Obawiając się pościgu armii gen. P. von Rennekampfa i postępów armii gen. A. Samsonowa, który mógł zamknąć jego armię w okrążeniu, gen. M. von Prittwitz zdecydował się wycofać podległe mu jednostki za linię Wisły, oddając tym samym Prusy Wschodnie Rosjanom³¹. Decyzja ta przyjęta została niechętnie przez wyższych oficerów, a popierał ją jedynie szef sztabu 8. Armii gen. Georg von Waldersee. Mimo to 20.08.1914 r. o 21:30 gen. von Prittwitz wydał rozkaz, aby nocą oderwać się od przeciwnika i rozpocząć odwrót³².

Tymczasem decyzje dowódcy 8. Armii spotkały się z krytyczną oceną niemieckiego Sztabu Generalnego, a jego szef gen. H. von Moltke, porażony jego pasywnością i nie mogąc pogodzić się z wizją ewakuacji Prus Wschodnich bez stoczenia walnej bitwy, odbył 21.08.1914 r. telefoniczne konsultacje z dowódcami poszczególnych korpusów. Na podstawie uzyskanych informacji doszedł do przekonania, że sytuacja nie jest beznadziejna i nadal istnieje szansa skutecznego powstrzymania działań rosyjskich. Zdecydowano jednak o zmianie dowódcy 8. Armii. Następcą gen. von Prittwitza mianowany został emerytowany generał Paul von Hindenburg, a szefem sztabu armii gen. Erich Ludendorff, dotychczasowy kwatermistrz 2. Armii operującej w Belgii³³. Jednocześnie podjęto decyzję o wznowieniu działań zaczepnych.

²⁷ Głównie z 25. DP.

²⁸ H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 16; P. Fischer, *Bei Tannenberg 1914...*, s. 48-49; W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 32.

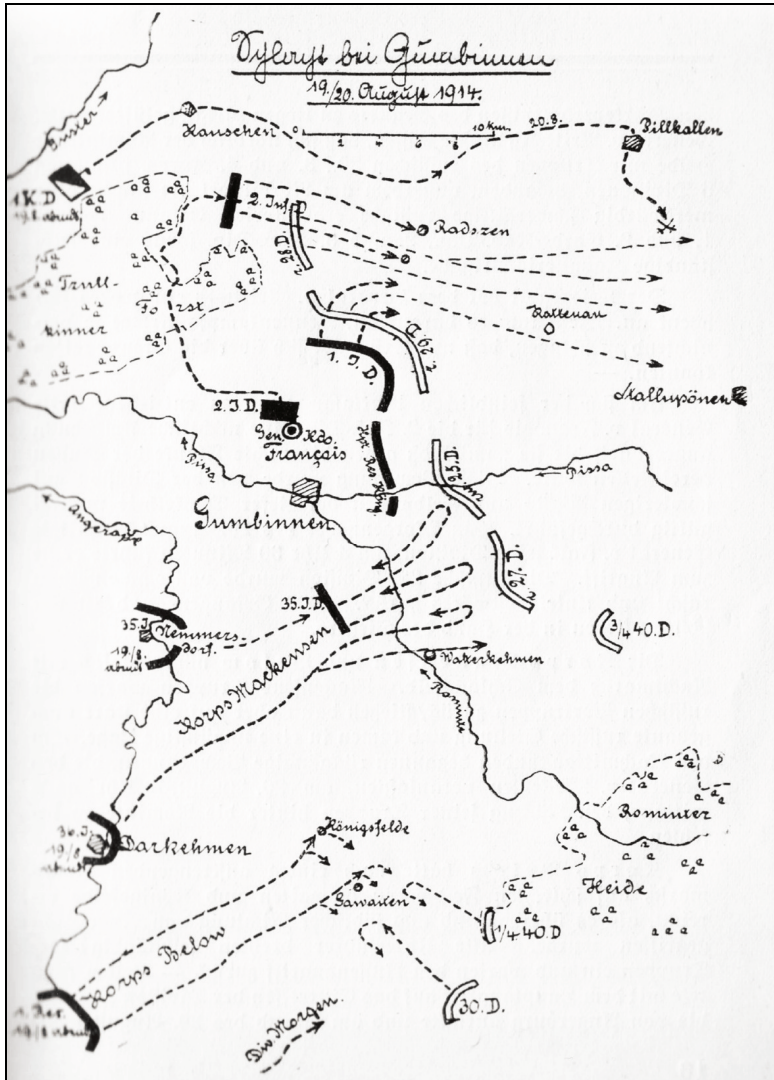
²⁹ T. von Schäfer, s. 20, 95.

³⁰ D. Showalter, *Tannenberg. Clash of...*, s. 177-187; P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 36-39.

³¹ T. von Schäfer, s. 26; H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 19.

³² P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 40.

³³ T. von Schäfer, s. 17; E. Knoll, *Bój pod Uzdomem*, „Bellona”, r. XX, nr 3/138, s. 442; D. Showalter, *Tannenberg. Clash of...*, s. 190-210; P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 43-44; W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 24; W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 33.

Map. 1. Bitwa pod Gąbinem (19-20.08.1914 r.)

Ponieważ po bitwie pod Gąbinem Rosjanie nie zdecydowali się na pościg za jednostkami niemieckimi, a przy tym nie prowadzili szerszej zakrojonych działań rozpoznawczych, dowództwo 1. Armii błędnie założyło, że przeciwnik wycofuje się za Wisłę. Jednocześnie jednak gen. von Rennenkampff nie przyspieszał marszu swoich oddziałów na zachód, wychodząc z założenia, że zdecydowanie lepiej będzie poczekać na podążającą z południa 2. Armie i wspólnie prowadzić dalsze działania. Fakt ten znacznie ułatwił nowemu dowództwu niemieckiej 8. Armii przegrupowanie jednostek i przygotowanie się do walki.

Opracowany pospiesznie plan zakładał, że działania zaczepne zostaną skierowane przeciw 2. Armii rosyjskiej, którą uznano za pierwszoplanowego przeciwnika³⁴. Stąd też przystąpiono do przegrupowania wszystkich dostępnych jednostek na przewidywane kierunki działania armii gen. A. Samsonowa. Niebiorący dotąd udziału w walkach XX Korpus gen. Friedricha von Scholtza, wzmocniony jednostkami Landwehry³⁵, został rozlokowany na linii Frąknowo–Orłowo z zadaniem związania walką głównych sił przeciwnika podążających na północ i powstrzymania ich przynajmniej do czasu zakończenia koncentracji³⁶. Jednocześnie wydatnie wzmocniono jego skrzydła. Na jego prawe skrzydło – w okolicach Lidzbarka i Dąbrówna – skierowano, przetransportowany koleją³⁷, I Korpus, a na lewe skrzydło – XVII Korpus i I Korpus Rezerwowy, które po oderwaniu się od 1. Armii rosyjskiej miały zająć pozycje w rejonie Biskupca i Jezioran. Osłonę tych działań od północnego wschodu prowadzić miała 1 DK stacjonująca w okolicach miejscowości Allenburg (Drużba). Koncentrację sił niemieckich ułatwiły działania przeciwnika.

Zgodnie z założeniami planu wojennego rosyjska 2. Armia powinna być gotowa do działania 17.08.1914 r. i przekroczyć granicę dzień później. Po przybyciu na miejsce koncentracji gen. Samsonow doszedł jednak do wniosku, że dotrzymanie tego terminu nie jest możliwe. Wynikało to z tego, że część jednostek w związku z małą przepustowością kolei rosyjskich nie dotarła jeszcze na wyznaczone pozycje, a inne, zmęczone forsownymi marszami, wymagały odpoczynku. Na miejscu brakowało także dostatecznej ilości sprzętu wojskowego i amunicji³⁸. Stąd też, mimo ponagleń ze strony dowódcy Frontu Północno-Zachodniego gen. Jakowa Żylińskiego, zwlecano z rozpoczęciem działań i dopiero 20 sierpnia pierwsze pododdziały 2. Armii wkroczyły do Prus Wschodnich w okolicach Myszyńca i Chorzeli³⁹. Tempo marszu było jednak wolne. Wynikało to z jednej strony z trudności komunikacyjnych, a z drugiej strony niemal z zupełnego braku informacji na temat dyslokacji przeciwnika mimo posiadania w składzie armii zarówno jednostek kawalerii, jak i możliwości wykorzystania lotnictwa. Dopiero 21.08.1914 r. rozesłane patrole zlokalizowały w okolicach Nidzicy i Szczytna jednostki niemieckie. Jakkolwiek dowództwo armii nadal nie wiedziało nic na temat sił przeciwnika, na skutek monitów gen. Żylińskiego postanowiono przyspieszyć działania. Mimo że istniało ryzyko natrafienia na większe siły niemieckie, za dobrą monetę brano doniesienia o sukcesach 1. Armii i informacje o całkowitym odwoście 8. Armii na linię Wisły. Stąd też gen. A. Samsonow podjął decyzję o skierowaniu swych sił na północny zachód⁴⁰. W tym kierunku ruszyły

³⁴ N. Stone, *The Eastern Front...*, s. 59-61; E. Knoll, *Bój pod Uzdowem...*, s. 422.

³⁵ Były to: 35 Rezerwowa DP pod dowództwem gen. Maxa von Schmettau i Grupa gen. Ernsta von Ungera w sile dywizji złożona z załóg twierdz w Grudziądzu, Chełmie i Malborku oraz 70 brygada piechoty Landwehry gen. Adolfa Breithaupta. Poza tym w okolicy Rychnowa skoncentrowana została 3 Rezerwowa DP gen. Curta von Morgena, która stanowić miała odwód.

³⁶ H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 21.

³⁷ Pierwsze jednostki korpusu przybyły na wyznaczone pozycje 23.08.1914 r.

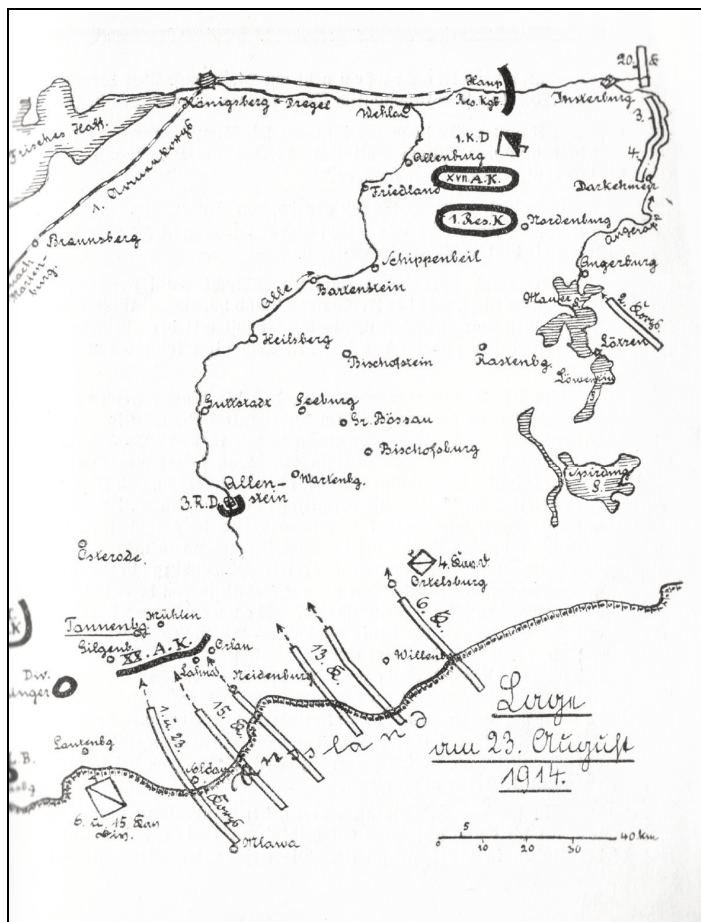
³⁸ B. Zawadzki, *Kampania Jesienna...*, t. 1, s. 122-126.

³⁹ P. Fischer, *Bei Tannenberg 1914...*, s. 52; P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 50.

⁴⁰ W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 51; W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 34.

dwa korpusy – XIII gen. Nikołaja Kliujewa i XV gen. Nikołaja Martosa. Pierwszy z nich skierował się na Jedwabno, natomiast drugi wzdłuż drogi i linii kolejowej Mława–Olsztynek. Między nimi działać miała 2 DP ze składu XXIII Korpusu. Działania rozpoznawcze prowadzić miały 5. i 16. Dywizje Kawalerii. Lewoskrzydłowemu I Korpusowi nakazano pozostanie na zajmowanych pozycjach w okolicach Działdowa, a prawoskrzydłowy VI Korpus podążać miał pierwotnie wyznaczonym pasem natarcia – bezpośrednio na północ z rejonu Szczytna na Olsztyń i Biskupiec.

Do pierwszego poważniejszego starcia doszło już 23.08.1914 r. w okolicach Frąknowa (mapa nr 2)⁴¹. Podążające w tym kierunku pododdziały 6 i 8 DP ze składu

Map. 2. Bitwa na linii Frąknowo–Orla (23.08.1914 r.)

⁴¹ W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 37; P. Fischer, *Bei Tannenberg 1914...*, s. 53; H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 25.

XV Korpusu rosyjskiego zaatakowały pozycje zajęte przez 37 DP i 70 brygadę Landwehry. Uderzenie było na tyle silne, że obrońcy w kilku miejscach zmuszeni byli się wycofać, a areną szczególnie zaciętych walk stały się miejscowości Łyna i Orłowo, które kilkakrotnie przechodziły z rąk do rąk. Ostatecznie jednak, pod koniec dnia, jednostkom 147. i 151. pułków piechoty (pp) z 37 DP oraz 18. pułku piechoty Landwehry (ppl) udało się odeprzeć Rosjan⁴². W trakcie walk obie strony poniosły dotkliwe straty. Wśród Rosjan było ok. 2500, a wśród Niemców ok. 1500 zabitych i rannych⁴³. Mimo że dowódca XX Korpusu gen. F. von Scholtz planował wykonanie kontrataku siłami 3 Rezerwowej DP w dniu następnym, w sztabie armii, w związku z dużą przewagą liczebną przeciwnika, zapadła decyzja o cofnięciu lewego skrzydła korpusu na północ, w okolice wsi Waplewo⁴⁴. Wycofanie się Niemców zostało błędnie zinterpretowane w sztabie 2. Armii rosyjskiej i uznane za odwrót, ale gen. Samsonow nie zdecydował się na pościg i przez dwa kolejne dni podległe mu jednostki kontynuowały powolny marsz na północ.

Ponieważ 24.08.1914 r. nie toczyły się większe walki na żadnym z odcinków, dało to Niemcom możliwość nie tylko – przynajmniej częściowej – koncentracji⁴⁵ I Korpusu gen. H. von François na wyznaczonych pozycjach, ale także wzmocnienia i ufortyfikowania nowej linii obrony jednostek XX Korpusu nad rzeką Drwęcą. Na tym odcinku pozycje zajęły: na prawym skrzydle – między jeziorem Rumian a miejscowością Dąbrówno – 1. pułk grenadierów dowodzony przez ppłk. Hansa Eggerssa; w centrum – między Dąbrównem a jeziorem Mielno – 41 i 37 DP, a od Mielna do Pacółtowa – 70 brygada Landwehry i jednostki forteczne; na lewym skrzydle – w okolicach Rychnowa – 3 Rezerwowa DP, będąca jednocześnie odwodem zgrupowania⁴⁶. Dnia 25.08.1914 r. Niemcy przejęli depezę radiową zawierającą rozkaz gen. Samsonowa określający cele dla poszczególnych jednostek 2. Armii na ten dzień, dzięki czemu poznali ich dokładną dyslokację⁴⁷. Pozwoliło to przygotować szczegółowy plan kontrnatarcia, które miało rozpocząć się następnego dnia. Zgodnie z jego założeniami wycofujące się spod Gąbina XVII Korpus i I Korpus Rezerwowy miały zająć pozycje na wyznaczonych dla nich odcinkach w rejonie Biskupca i Jezioran, a następnie wy-

⁴² T. von Schäfer, s. 38; W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 38-41.

⁴³ D. Showalter, *Tannenberg. Clash of...*, s. 223-226; P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 57; W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 42.

⁴⁴ T. von Schäfer, s. 40.

⁴⁵ H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 21; E. Knoll, *Bój pod Uzdowem...*, s. 422-423. Wycofywanie korpusu odbywało się kolejną, ale w związku z dużą falą cywilnych uciekinierów następowało to wolno. Znamienny wpływ na taki stan rzeczy miało również to, że przed Rosjanami na zachód uciekli także kolejjarze, wywoząc ze sobą tabor, który teraz musiał zostać odesłany pod Gąbin. Pierwsze oddziały I Korpusu przybyły na linię frontu dopiero 24.08.1914 r.; H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 26; W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 35.

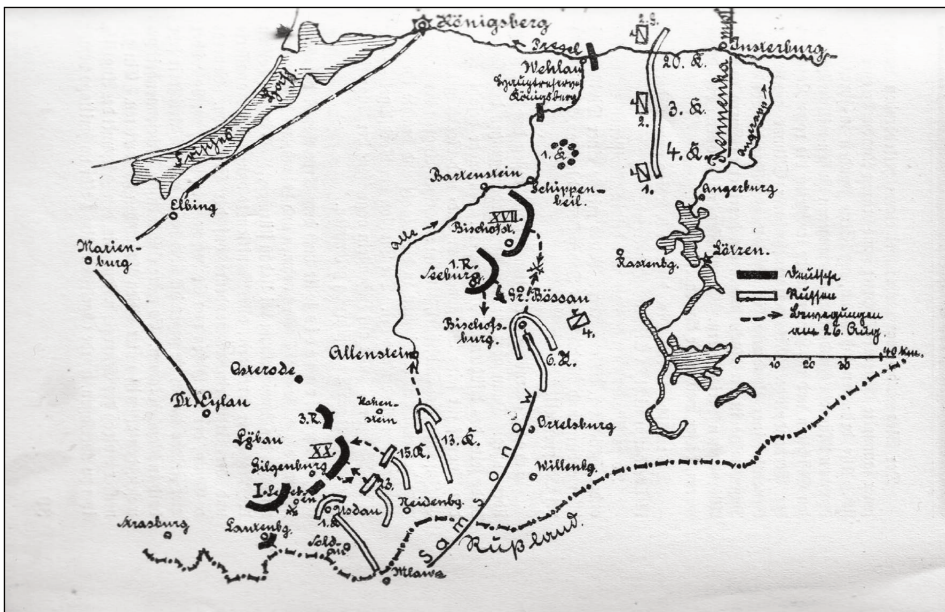
⁴⁶ T. von Schäfer, s. 48.

⁴⁷ P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 63, 64; T. von Schäfer, s. 46; E. Knoll, *Bój pod Uzdowem...*, s. 443; W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 48. Na ten temat toczyły się zacięte dyskusje. Sztab francuski twierdził, że informacja pochodziła od szpiega w dowództwie rosyjskiej 2. Armii. Niepewności w tej kwestii podsycił także gen. Hindenburg, który uważał, że meldunek znaleziono przy zwłokach rosyjskiego oficera. Tylko gen. Ludendorff konsekwentnie twierdził, że przechwycona została depeza radiowa; W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 34.

prowadzić uderzenie w kierunku południowym przeciw VI Korpusowi rosyjskiemu, który stanowił poważne zagrożenie dla operacji prowadzonych na centralnym odcinku frontu⁴⁸. Ich siły zostały wzmocnione 6 brygadą Landwehry z Giżycka pod dowództwem gen. Rudolfa von Kramera. Tyły ubezpieczała 1 DK, która zajęła pozycje w okolicach Gerdaunen (Żelenodorożnyj). Na prawym skrzydle natarcie podjął I Korpus. Celem ataku było zajęcie miejscowości Uzdowo i neutralizacja operujących na południe od niej rosyjskich dywizji kawalerii. Ześrodkowane w centrum pododdziały XX Korpusu i wspierające je pododdziały miały pozostać na zajmowanych pozycjach i oczekiwać na rozwój sytuacji⁴⁹.

Podjęte przez 8. Armię przygotowania nie uszły uwadze Rosjan, ale po raz kolejny błędnie zinterpretowano napływające informacje, uznając je za próbę osłony odwrotu. Wciąż bowiem nie posiadano jakichkolwiek informacji ani na temat dokładnej dyslokacji tej armii, ani jej zamierzeń. Dlatego też gen. Samsonow nie zmienił wydanych wcześniej rozkazów⁵⁰, a rosyjskie korpusy nadal wolno przemieszczały się na północ.

Tymczasem nad ranem 26.08.1914 r. działania ofensywne rozpoczął I Korpus (mapa nr 3). Jego 1 DP otrzymała zadanie opanowania miejscowości Zabiny, a następnie

Map. 3. Bitwa pod Tannenbergiem (26.06.1914 r.)

⁴⁸ T. von Schäfer, s. 45; W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 47.

⁴⁹ W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 50.

⁵⁰ Jedyną zmianą było wzmocnienie I Korpusu gen. Leonida Atamanowa brygadą piechoty z 2 DP gen. Josifa Mingina (XXIII Korpus) i przyspieszenie transportu 3 DP Gwardii gen. Otto-Leonida Sireliusza, wchodzącej w skład tego korpusu.

wyprowadzenia natarcia na Uzdowo⁵¹. Wkrótce jednak okazało się, że na plac boju nie zdążyły jeszcze dotrzeć wszystkie pododdziały, od kilku dni sukcesywnie przetrucane kolejną spod Gąbina, a szczególnie mocno odczuwano brak artylerii. Stąd też atak został wstrzymany przez dowódcę dywizji gen. R. von Conta i dopiero w południe udało się wznowić natarcie⁵². Jakkolwiek bez większych problemów Niemcy zajęli Żabin, wypierając stamtąd jednostki dowodzonej przez gen. Nikołaja Resztikowa 24 DP, to osiągnięcie naczelnego celu, czyli zdobycie Uzdowa przed zmierzchem, okazało się niemożliwe. Na linii Myśleń–Grzybiny Rosjanie stawili zacięty opór, a wyprowadzony przez nich kontratak zmusił część jednostek niemieckich do cofnięcia się. Tymczasem operujące dalej na południe 2 DP i 5 brygada Landwehry pod dowództwem gen. Friedricha von Müllmanna, po ciężkich walkach i zdobyciu Lidzbarka w boju na bagnety, dotarły pod koniec dnia do linii Gralewo–Płońsk.

Ciężkie walki toczyły także na lewym skrzydle 8. Armii. Wieczorem 25.08.1914 r. w okolicy Biskupca dotarł VI Korpus rosyjski, ale jego dowódca, gen. Aleksander Błagowiesztenski, nie zdecydował się na rozpoznanie okolicy. Stąd też pojawienie się o świcie następnego dnia podążających od północy oddziałów niemieckich stanowiło duże zaskoczenie dla sztabu korpusu. Mimo to dowódca 4 DP gen. Nikołaj Komarow postanowił podjąć działania zaczepne. Korzystając z oparcia, jakie dawało jego lewemu skrzydłu jezioro Tejstymy, rozpoczął przygotowania do natarcia. Rosjanie nie byli jednak świadomi, że przyjdzie im się zmierzyć z siłami dwóch niemieckich korpusów. Zbliżające się oddziały wzięto bowiem za osłonę wycofujących się na zachód sił głównych. Po stronie niemieckiej początkowo w bitwie brała udział tylko 36 DP gen. Karla von Heinecciusa z XVII Korpusu, uformowana obronnie i odpierająca zmasowane ataki przeciwnika⁵³, oczekując na przybycie na plac boju 35 DP, która w trakcie marszu pozostała w tyle⁵⁴. Ponieważ przełamanie niemieckiej obrony frontalnym atakiem okazało się trudne, gen. Błagowiesztenski postanowił wzmocnić lewą flankę i wysłał część oddziałów pomiędzy jeziora Dadaj i Tejstymy. Tu jednak natknęły się one na przeważające siły niemieckie I Korpusu Rezerwowego i 6 brygady Landwehry, które w tym czasie dotarły na plac boju, a po południu pojawiła się tam także 35 DP⁵⁵. Tym samym sytuacja Rosjan stała się krytyczna i mimo zaciętego oporu zostali zmuszeni do odwrotu. Podczas całonocnej bitwy ponieśli oni także bardzo wysokie straty, wynoszące ponad 5300 zabitych i rannych, 2000 wziętych do niewoli, 18 karabinów maszynowych, 16 dział i znaczne ilości amunicji⁵⁶.

Równie istotne wydarzenia rozegrały się też w centrum. Przygotowując się do podjęcia natarcia przeciw jednostkom niemieckim w okolicach Lidzbarka, dowódca rosyjskiego I Korpusu gen. Leonid Artamonow przesunął część jednostek ze

⁵¹ T. von Schäfer, s. 51; W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 53-55; W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 35.

⁵² E. Knoll, *Bój pod Uzdowem...*, s. 446-447; T. von Schäfer, s. 52, 53.

⁵³ T. von Schäfer, s. 99-100.

⁵⁴ H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 28.

⁵⁵ Tamże; T. von Schäfer, s. 106-107.

⁵⁶ P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 69-70, 72-73; T. von Schäfer, s. 110; W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 72; P. Fischer, *Bei Tannenberg 1914...*, s. 59.

swego prawego skrzydła, co spowodowało powstanie szerokiej luki pomiędzy jego korpusem a pododdziałami gen. N. Kliujewa podążającymi w kierunku Olsztyńska. Lukę tę wykorzystali Niemcy do zaatakowania 2 DP w okolicach jeziora Konowatki⁵⁷. Po krótkim przygotowaniu artyleryjskim natarły na nią 41 DP i 7 brygada Landwehry i zadając znaczne straty, sięgające ok. 1750 zabitych i rannych i 900 wziętych do niewoli, zmusiła do wycofania się na wschód⁵⁸. W tym czasie 37 DP pod dowództwem płk. Hermanna von Staabsa powstrzymała silne kontrnatarcie Rosjan w kierunku Mielna. Natomiast dwa pozostałe rosyjskie korpusy nie toczyły w tym dniu poważniejszych walk. XV Korpus osiągnął linię Olsztynek–Mielno, a XIII dotarł w okolice Olsztyna.

Dnia 27.08.1914 r. Niemcy kontynuowali działania zaczepne. O godz. 4:30 I Korpus wsparty Grupą gen. Schmettau⁵⁹, wydzieloną ze składu XX, wznowił natarcie na Uzdowo⁶⁰. Po intensywnym ostrzeleniu pozycji rosyjskiej 24 DP przez ciężką artylerię do ataku ruszyła piechota, która mimo zaciętej obrony Rosjan w południe zajęła miasteczko⁶¹. Gorzej wyglądała sytuacja na południe od Uzdowa. Rozlokowane tam jednostki – 3 brygada piechoty ze składu 2 DP i 5 brygada Landwehry – otrzymały początkowo zadanie osłony natarcia I Korpusu⁶², ale przed południem wydano im rozkaz wyprowadzenia uderzenia w kierunku wsi Turza Wielka, położonej na północny wschód od ich pozycji⁶³. W trakcie jego wykonywania 3 brygada piechoty została ostrzelana przez rosyjską ciężką artylerię, a następnie zaatakowana przez pododdziały 3. pp gwardii i 22 DP. Mimo wsparcia artyleryjskiego Niemcy zostali zmuszeni do odwrotu i ponieśli wysokie straty. W tym czasie nacierająca w kierunku wsi Skurpie 5 brygada Landwehry dostała się w krzyżowy ogień i także, ponosząc wysokie straty, wycofała się na pozycje wyjściowe⁶⁴. W tej sytuacji konieczne stały się decydujące rozstrzygnięcia w pasie natarcia głównych sił I Korpusu. Ze względu na wyczerpanie pododdziałów całodziennymi walkami atak postanowiono wznowić następnego dnia, a jako kierunek działań wyznaczone zostało Działdowo. Zgodnie z opracowanym przez gen. François planem uderzenie wykonać miały 1. i 2. Dywizje Piechoty, wspierane na przez Grupę gen. Schmettau i kawalerię korpusu na lewym oraz przegrupowaną 5 brygadę Landwehry na prawym skrzydle⁶⁵.

W tym czasie działania prowadził także XX Korpus. Gen. von Scholtz podzielił podległe mu pododdziały na dwie grupy⁶⁶. Pierwsza z nich, złożona z 41. i 37. Dywizji Piechoty oraz 70 brygady Landwehry i 20 brygady Landwehry z 35 Rezerwowej

⁵⁷ W. Grosse, *Tannenberg 1914...* s. 61; H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 30.

⁵⁸ T. von Schäfer, s. 59. Niemieckie oddziały poniosły jednak w trakcie tego natarcia wysokie straty. W jednym tylko – 59. pp z 41 DP pod koniec dnia wynosiły one 579 zabitych i rannych, w tym 31 oficerów. Ogólne straty dywizji w tym dniu wyniosły ok. 1100 żołnierzy; tamże, s. 62.

⁵⁹ Grupa ta miała siłę brygady piechoty.

⁶⁰ H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 32; W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 35.

⁶¹ T. von Schäfer, s. 75.

⁶² E. Knoll, *Bój pod Uzdowem...*, s. 456; T. von Schäfer, s. 71.

⁶³ Przyczyną tej decyzji była nieprawdziwa informacja otrzymana przez sztab armii w godzinach porannych o zdobyciu Uzdowa.

⁶⁴ E. Knoll, *Bój pod Uzdowem...*, s. 456-457; T. von Schäfer, s. 71-72, 74.

⁶⁵ H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 36; P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 83.

⁶⁶ T. von Schäfer, s. 84.

DP, miała nacierać z rejonu Mielna na wschód w celu wsparcia działań I Korpusu. Druga, w skład której wchodziły: Grupa gen. Ungera oraz skoncentrowana za nią 3 Rezerwowa DP, przeznaczona została do obrony dotychczasowych pozycji wzdłuż Drwęcy⁶⁷. Obawiając się ataku ze strony Rosjan obie dywizje posuwały się bardzo wolno, ale na poważniejszy opór przeciwnika nie natrafiły. Dopiero przed południem pododdziały 37 DP natknęły się na jednostki pobitej dzień wcześniej i niezdolnej do walki rosyjskiej 2 DP, które po krótkiej wymianie ognia wycofały się w kierunku Nidzicy. Tymczasem o świcie, po intensywnym przygotowaniu artyleryjskim, pododdziały rosyjskiego XV Korpusu zaatakowały pozycje niemieckie nad Drwęcą. Ponawiane kilkakrotnie w ciągu całego dnia ataki zostały jednak powstrzymane⁶⁸. Tym niemniej niebezpieczeństwo przełamania linii obronnych skłoniło gen. von Scholtza do skierowania 37 DP na północ, w kierunku Waplewa, na tyły nacierających Rosjan. Około południa rozkaz ten został jednak zmieniony przez dowództwo armii. W związku z zajęciem przez I Korpus Uzdowa wszystkie ofensywnie działające jednostki gen. von Scholtza miały skierować się na północ, na tyły rosyjskiego XV Korpusu. Równocześnie jednak do XX Korpusu napłynęły alarmujące, ale – jak się później okazało – nieodpowiadające rzeczywistości, meldunki z pozycji nad Drwęcą, według których mający znaczną przewagę liczebną Rosjanie przełamali niemieckie linie obronne⁶⁹. W związku z tym na zagrożony odcinek odesłana została 37 DP, a natarcie na Waplewo kontynuowała tylko 41 DP gen. Leo Sontaga⁷⁰. Decyzja ta była o tyle słuszna, że po południu do dowódcy 3 Rezerwowej DP gen. Curta von Morgena dotarły informacje o zbliżających się od strony Olsztyna kolumnach rosyjskiego XIII Korpusu, które po zajęciu miasta miały ruszyć na zachód⁷¹. Wytworzyło to bardzo niebezpieczną dla Niemców sytuację i groziło przerwaniem linii obronnych nad Drwęcą w przypadku połączenia się sił korpusów XV i XIII. Stąd też dowództwo 8. Armii zdecydowało, że następnego dnia – 28.08.1914 r. – wszystkie prowadzące dotąd działania zaczepne jednostki XX Korpusu skierują się na Olsztynek, a I Korpus będzie kontynuował natarcie w kierunku Nidzicy. Jednocześnie XVII Korpus gen. von Mackensena miał zaprzestać pościgu za wycofującym się na południe VI Korpusem rosyjskim i wraz z I Korpusem Rezerwowym uderzyć na Olsztyn⁷².

Tymczasem Rosjanie nadal nie orientowali się w sytuacji. Brak rozpoznania i kłopoty z łącznością sprawiły, że gen. Samsonow ciągle był przekonany, że podległe mu jednostki prowadzą walkę ze stosunkowo niewielkimi siłami przeciwnika. Stąd też wyznaczone na 28 sierpnia zadania przewidywały uderzenie korpusów XV i XIII pod wspólnym dowództwem gen. N. Martosa na niemiecką linię obrony nad Drwęcą, a po jej przełamaniu natarcie w kierunku południowo-zachodnim na skrzydło i tyły

⁶⁷ W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 75.

⁶⁸ T. von Schäfer, s. 89-90.

⁶⁹ W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 63-65.

⁷⁰ H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 32.

⁷¹ Tamże, s. 31. Nie była to informacja w pełni zgodna ze stanem faktycznym; 27.08.1914 r. Rosjanie rzeczywiście zajęli Olsztyn, ale wymarsz na zachód gen. Kliujew zrzucił dopiero w dniu następnym.

⁷² W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 78; P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 90; T. von Schäfer, s. 113.

przeciwnika. W tym czasie I Korpus miał za wszelką cenę bronić pozycji między Uzdowem a Nidzicą, a XXIII – stanowisk na zachód od Frąknowa. Osłoną tych działań miał zająć się VI Korpus zgrupowany w rejonie Pasymia, ale po otrzymaniu w dniu następnym meldunku o jego wycofaniu się w okolice Szczytna nakazano mu obronę tego ostatniego miasta w związku z niebezpieczeństwem wyjścia Niemców na tyły 2. Armii⁷³.

Zgodnie z wydanymi rozkazami natarcie niemieckie 28.08.1914 r. miało rozpocząć się o 4:00 nad ranem od ataku 41 DP, która nocą miała obejść pozycje rosyjskie i przez Waplewo uderzyć na położoną na ich tyłach miejscowość Pawłowo. W tym momencie do boju miały ruszyć pozostałe jednostki XX Korpusu⁷⁴. Pododdziały dowodzone przez gen. Sontaga nie zdołały jednak dotrzeć na wyznaczone pozycje wyjściowe na czas; natarcie rozpoczęło się dopiero ok. godz. 6:00 i wkrótce natrafiło na zacięty opór Rosjan. Opadła także sprzyjająca dotąd Niemcom mgła, a ich pododdziały stały się łatwym celem dla artylerii i karabinów maszynowych. W związku z wysokimi stratami, sięgającymi ponad 2400 zabitych i rannych oraz 1400 wziętych do niewoli⁷⁵, dowództwo dywizji wydało rozkaz odwrotu na pozycje wyjściowe. Tylko dlatego, że Rosjanie wstrzymali kontrnatarcie, dywizji udało się ostatecznie wycofać⁷⁶.

Tym niemniej odgłos toczącej się bitwy dał sygnał do ataku pozostałym jednostkom. Nie były one jednak właściwie przygotowane do natarcia. Brakowało wsparcia ciężkiej artylerii oraz aktualnych informacji o dyslokacji oddziałów rosyjskich. Już w pierwszej fazie walk na poważne problemy natrafiły pododdziały 3 Rezerwowej DP. 6 brygada piechoty, której zadaniem było obejście pozycji przeciwnika i wyjście na jego tyły w okolicach wsi Świętajno, w lesie nieopodal miejscowości Jabłonka natknęła się na jednostki z XIII Korpusu. Jakkolwiek udało jej się odrzucić Rosjan na wschód, zadając im znaczne straty, główne zadanie nie zostało wykonane, a jednostka została zlokalizowana i rozpoznana. Mimo to jej dowódca gen. Erich Krause podjął decyzję o kontynuowaniu marszu w stronę Olsztyńka⁷⁷. W tym czasie nacierająca w kierunku Drwęcka 5 brygada toczyła krwawe boje na przedpolach tej miejscowości, ponosząc znaczne straty. Dopiero w południe udało się jej zająć Olsztynek.

Trudna sytuacja wytworzyła się także na odcinku 70 brygady Landwehry pod Mielnem. Na skutek silnego ostrzału artyleryjskiego brygada nie mogła opuścić swoich pozycji w zaplanowanym terminie. Dopiero wzmocnienie jej odwodami⁷⁸ pozwoliło wprowadzić natarcie i po południu wyprzeć Rosjan z zajmowanych pozycji, a następnie zająć wieś Pawłowo.

Ciężkie walki prowadziła od rana 1 Dywizja Landwehry (DL)⁷⁹ pod dowództwem gen. Georga von der Goltza, której część dzień wcześniej przybyła do Ostródy⁸⁰ i ru-

⁷³ P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 93.

⁷⁴ T. von Schäfer, s. 121-122.

⁷⁵ D. Showalter, *Tannenberg. Clash of...*, s. 269-274.

⁷⁶ T. von Schäfer, s. 124-135, H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 41.

⁷⁷ T. von Schäfer, s. 139.

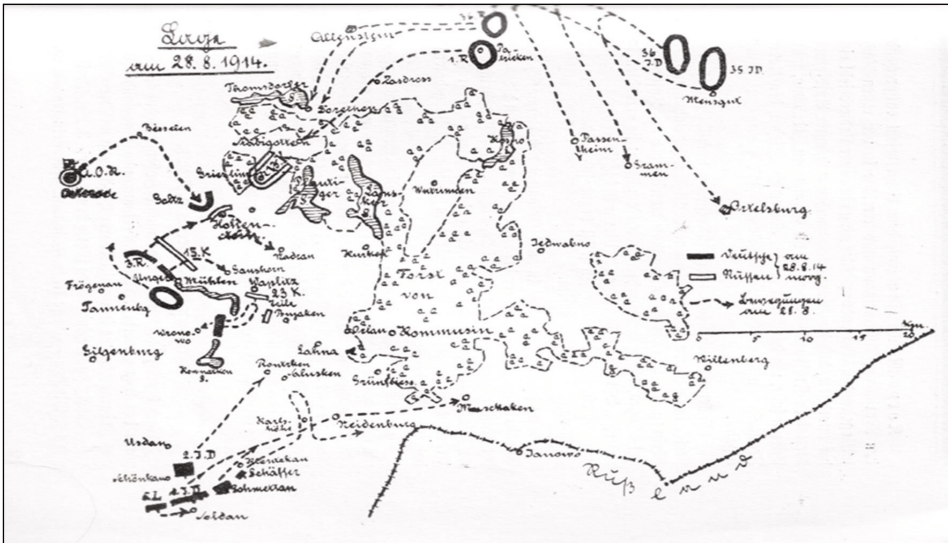
⁷⁸ Trzy bataliony piechoty i trzy baterie artylerii ze składu 37 DP.

⁷⁹ Dywizja ta została utworzona na początku wojny jako Höheres Landwehr Kommando Nr. 1 i przeznaczona do obrony północno-zachodnich Niemiec przed ewentualnym desantem brytyjskim; B. Zawadzki, *Kampania Jesienna...*, t. 1, s. 126-128; H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 38.

⁸⁰ T. von Schäfer, s. 120.

szły na południe. Pomiędzy Olsztynkiem a Mierkami natrafiła ona jednak na zacięty opór Rosjan, a w trakcie walki dotarły do jej dowódcy informacje o zbliżającym się ze wschodu XIII Korpusie. Trudną sytuację dywizji uratowało pojawienie się na placu boju 6 brygady z 3 Rezerwowej DP. Dzięki jej wsparciu po zaciętej walce udało się przełamać rosyjskie linie obronne i kontynuować natarcie w kierunku Olsztynka⁸¹. W tym czasie odesłane rano do ubezpieczenia lewego skrzydła dwa bataliony starły się z przeważającymi siłami rosyjskimi pod Gryźlinami. Położenie Niemców stało się krytyczne, ale na placu boju pojawiły się pododdziały 37 DP⁸², co umożliwiło im oderwanie się od przeciwnika i wycofanie.

Od rana 28.08.1914 r. trwały także operacje na prawym skrzydle 8. Armii (mapa nr 4). Skoncentrowane tam I Korpus i Grupa gen. Schmettaua o godz. 6:00 rozpoczęły atak na Działdowo. Wkrótce okazało się, że miasta bronią tylko niewielkie siły, podczas gdy reszta rosyjskiego I Korpusu pod osłoną nocy wycofała się na południe. W związku z tym gen. von François zdecydował, że natarcie kontynuować będzie tylko 1 DP, natomiast 2 DP skieruje się na Nidzicę⁸³. Jednocześnie ze składu podległych mu oddziałów utworzona została grupa⁸⁴, której zadaniem był szybki wypad na wschód, celem zablokowania drogi Nidzica–Mława⁸⁵.

Map. 4. Bitwa pod Tannenbergiem (28.08.1914 r.)

⁸¹ H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 41-42; W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 92-94.

⁸² 37 DP wyruszyła ze swoich pozycji dopiero o godz. 10:00, ale w pasie natarcia nie napotkała przeciwnika. W związku z tym uformowana w kolumny marszowe skierowała się na Olsztynkę.

⁸³ W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 36.

⁸⁴ Grupa ta składała się z: 8. pułku ułanów pod dowództwem płk. Fredericha Schäffera von Bernstein ze składu 2 DP, dwóch szwadronów kawalerii z Grupy gen. Schmettaua, kompanii cyklistów i baterii artylerii.

⁸⁵ H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 42-43.

Tymczasem na lewym skrzydle niemieckim oba działające tam korpusy – XVII i I Rezerwowy – o świcie miały zaatakować Olsztyn i związać siły XIII Korpusu rosyjskiego⁸⁶. Z nieznanych przyczyn natarcie rozpoczęło się dopiero o godz. 10:00, kiedy pododdziały gen. Kliujewa opuściły miasto, odchodząc na zachód. W związku z tym naczelne dowództwo armii podjęło decyzję, że korpus gen. von Belowa podąży w kierunku Olsztynka, natomiast jednostki gen. von Macensena skierują się na Jedwabno, aby zamknąć drogę odwrotu wycofującym się Rosjanom. Wykonując te rozkazy XVII Korpus w nocy dotarł do Szczytna. W tym czasie I Korpus Rezerwowy podjął marsz na zachód, mijając Olsztyn od południa, ale pod Dorotowem natrafił na silny opór przeciwnika. Wywiązały się krwawe walki, które przyniosły wysokie straty obu stronom i poważnie spowolniły tempo działań niemieckich oddziałów⁸⁷. Dopiero wieczorem udało im się dotrzeć do Bartąga, a włączenie się do zmagania pod Olsztynkiem możliwe było dopiero następnego dnia. Natomiast osłaniająca ich marsz 1 DK w okolicach Reszla rozbiła silny oddział rosyjskiej kawalerii⁸⁸.

Rozwój sytuacji na froncie, a zwłaszcza rozbitcie dwóch skrzydłowych oraz przełamanie obrony i zmuszenie do odwrotu dwóch centralnych korpusów przeciwnika, pozwoliło gen. von Hindenburgowi rozważyć możliwość okrążenia 2. Armii rosyjskiej i całkowitego jej zniszczenia. Pierścień miał zamknąć I Korpus, odcinając jej drogę odwrotu od zachodu⁸⁹. Po południu przystąpiono do realizacji tego zadania, ale oddziały były już zmęczone długotrwałymi walkami. Jakkolwiek Niemcy zdołali zająć miejscowość Raczki i odrzucić Rosjan na północ, nie udało im się osiągnąć pozycji 41 DP w okolicach Napiwody, ale nie zaważyło to w znaczący sposób na całej operacji. Natomiast działająca w ramach I Korpusu Grupa gen. Schmettaua wieczorem zajęła Nidzicę⁹⁰, którą kilka godzin wcześniej opuściły, wycofujące się na wschód, jednostki rosyjskiego XXIII Korpusu gen. Kipriana Kondratowicza, a następnie położone na zachód Muszaki. Tym samym okrążenie Rosjan stawało się coraz bardziej realne⁹¹.

Mimo że sztab 2. Armii rosyjskiej nadal nie orientował się w sytuacji, napływające coraz bardziej niepomysłne meldunki przekonywały gen. Samsonowa o tym, że bitwa jest przegrana i należy jak najszybciej stworzyć warunki do zorganizowanego odwrotu podległych mu jednostek. Stąd też opracowany plan odwrotu przewidywał, że XV Korpus wycofywać się będzie na wschód od Nidzicy w kierunku Janowa, a XIII Korpus przez Swaderki na Jedwabno. Ruchy te osłaniać miała od zachodu 2 DP ze składu XXIII Korpusu, skoncentrowana na linii Frąknowo–Bartoszki. W tym czasie I Korpus miał wykonać uderzenie na Nidzicę w celu odciążenia wycofujących się pododdziałów⁹². Gen. Samsonow liczył jeszcze na aktywny udział w działaniach

⁸⁶ T. von Schäfer, s. 119.

⁸⁷ Tamże, s. 98; H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 50.

⁸⁸ T. von Schäfer, s. 179.

⁸⁹ Tamże, s. 116, 118; P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 113; H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 43.

⁹⁰ D. Schowalter, *Tannenberg. Clash of...*, s. 280-281.

⁹¹ B. Zawadzki, *Kampania Jesienna...*, t. 2, s. 199-203.

⁹² H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 46; P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 119.

VI Korpusu, który mógł związać siły niemieckie pod Szczytnem i uniemożliwić ich posuwanie się na południe, ale jego dowódca gen. A. Błagowiesztenski – mimo jasnych rozkazów polecających mu natychmiastowe odbicie i utrzymanie miasta – prowadził działania bardzo nieudolnie i zaplanował natarcie dopiero na 30 sierpnia. Nad 2. Armią zawisło widmo całkowitej klęski.

Tymczasem w dowództwie niemieckiej 8. Armii, mimo braku szczegółowych informacji od wszystkich pododdziałów, stwierdzono, że pięciodniowe zmagania można uznać za wygrane⁹³. Stąd też rozkazy na dzień następny przewidywały kontynuowanie natarcia na wszystkich odcinkach frontu i podjęcie wysiłków na rzecz zamknięcia okrążenia wokół 2. Armii rosyjskiej. Dnia 29.08.1914 r. działania rozpoczęły się o świcie od ataku 37 DP, 6. rezerwowej brygady piechoty ze składu 3 Rezerwowej DP i wydzielonych jednostek 1 DL na pozycje rosyjskie na linii Olsztynek–Mierki. Zostały one szybko przełamane, a obrońcy zmuszeni do odwrotu⁹⁴. W tym czasie do walki przystąpiły także jednostki I Korpusu Rezerwowego, które pod Gryźlinami wyszły na tyły ostatnich jednostek XIII Korpusu cofającego się przez Swaderki w kierunku Jedwabna. Po krótkiej walce część z nich poddała się, a do niewoli trafiło ponad 8000 jeńców. Kontynuując natarcie Niemcy zajęli Swaderki, a po południu starli się po raz kolejny z pododdziałami XIII Korpusu pod miejscowością Kurki.

W tym czasie podążająca na wschód z pozycji w okolicach Turówka 41 DP nataknęła się pod miejscowością Bujaki na rosyjskie pododdziały osłaniające odwrót XV Korpusu. Mimo przewagi liczebnej przeciwnika broniły się one do wczesnych godzin południowych, a następnie wycofały się na wschód. Stąd też do wieczora 41 DP zdołała dotrzeć tylko do Orłowa, gdzie zatrzymała się na nocleg⁹⁵.

O świcie działania zaczęły rozpocząć także I Korpus. Zgodnie z otrzymanymi rozkazami 2 DP ruszyła na północny wschód w kierunku Napiwody, do późnych godzin popołudniowych tocząc zacięte walki z mniejszymi oddziałami rosyjskimi. W tym czasie 1 DP skierowała się z Nidzicy na wschód, szybko zmuszając pododdziały rosyjskiej 2 DP do wycofania się spod Muszaków i do wieczora obsadziła na całej długości drogę Nidzica–Wielbark, staczając kilka potyczek z Rosjanami próbującymi przedostać się na południe⁹⁶. Do tej ostatniej miejscowości dotarli w godzinach popołudniowych jednostki Grupy gen. Schmettau, a następnie, na południe od niej, zdobyli tabory 2 DP i XV Korpusu, biorąc do niewoli ponad 5000 jeńców⁹⁷.

Jakkolwiek w dowództwie 8. Armii obawiano się podjęcia działań przez 1. Armię rosyjską, która do tej pory pozostawała niemal bezczynna i przygotowywała się do rozpoczęcia oblężenia Królewca, ostatecznie zdecydowano się wyznaczyć XVII Korpusowi gen. A. Mackensena zadania ofensywne przeciw pododdziałom gen. Samsonowa. W związku z tym korpus przesunął się na południe, a kiedy dotarł w okolice Jedwabna, w położonym na wschód Szczytnie pojawiły się silne oddziały rosyjskie z 4. DK i VI Kor-

⁹³ T. von Schäfer, s. 176-177; H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 50.

⁹⁴ W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 90.

⁹⁵ Tamże, s. 81.

⁹⁶ H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 52.

⁹⁷ D. Showalter, *Tannenberg. Clash of...*, s. 285-305.

pusu, które szły na odsiecz okrążonym pod Olsztynkiem oddziałom. Dzięki błyskawicznej reakcji i odesłaniu na zagrożony odcinek sześciu kompanii ze 176. pp z 35 DP oraz brygady kawalerii z 1 DK udało się opanować sytuację i odrzucić Rosjan na wschód⁹⁸.

Tym samym okrążenie resztek 2. Armii stało się faktem. Ich likwidacją następnego dnia, tj. 30.08.1914 r., zajęć się miały jednostki XVII i I Rezerwowego Korpusów oraz 41 DP i 3 Rezerwowej DP. Pozostałe jednostki 8. Armii miały natomiast podjąć działania defensywne i przygotować się do obrony od północy, przeciw armii gen. Rennenkampfa, który – ponaglany przez dowództwo Frontu Północno-Zachodniego – skierował część oddziałów 1. Armii na zachód. Zakładaną linię obronną miały obsadzić: na północny wschód od Olsztyna – I Korpus Rezerwowy, 37 DP i 6 brygada Landwehry, a stamtąd do Ostródy – 1 DL. Odwoły stanowić miała 1 DK skoncentrowana w okolicach Szczytna. Działania te były o tyle uzasadnione, że już 29.08.1914 r. pododdziały 1. Armii rosyjskiej osiągnęły linię Bartszyce–Biszynek, a towarzysząca im kawaleria dotarła do Ornety, Lidzbarka Wamińskiego i Reszla⁹⁹. Manewr ten nie mógł już jednak ocalić armii gen. Samsonowa, a on sam w nocy z 29 na 30.08.1914 r. popełnił samobójstwo w lasach w okolicy Wielbarka¹⁰⁰. Ostatecznie okazało się, że operujące na południu pododdziały rosyjskie są zbyt słabe, aby przełamać obronę niemiecką. Nie mogąc wesprzeć 2. Armii, zawróciły więc na północ, ograniczając się do zniszczenia linii kolejowych i telegraficznych.

W ciągu nocy i od rana 30 sierpnia mniejsze i większe oddziały rosyjskie starały się wyrwać z okrążenia. Ich próby w większości przypadków kończyły się niepowodzeniem, ale lokalnie dochodziło do bardzo zaciętych walk. Liczba jeńców rosła w szybkim tempie. Pod wsią Sadek wzięto do niewoli 12 tys. żołnierzy, a w okolicy Wielbarka 11 tys. Spektakularnymi wydarzeniami była także kapitulacja po krótkiej walce i wzięcie do niewoli pod miejscowością Ruskowo 17 tys. żołnierzy, wśród których znaleźli się dowódca XIII Korpusu gen. Kliujew i ośmiu innych generałów¹⁰¹. Nie oznaczało to jednak końca walk. W ciągu dnia działania podjęły bowiem dwa pobite, ale pozostające poza pierścieniem okrążenia, rosyjskie korpusy. Już rano do dowódcy I Korpusu gen. François w Nidzicy dotarła informacja o zbliżaniu się do miasta od południa rosyjskiego I Korpusu gen. Artamanowa wzmocnionego 3 DP Gwardii¹⁰². Sytuacja była bardzo poważna, ponieważ podległe gen. François jednostki rozproszone były na znacznym terenie¹⁰³. Stąd też do obrony Nidzicy użyta mogła zostać jedynie 2 DP, którą zawrócono spod Napiwody. Jednocześnie niewielkie oddziały¹⁰⁴ stacjonujące na południe od Nidzicy otrzymały rozkaz związania przeciwnika walką do czasu przybycia tej dywizji na plac boju. Jako wsparcie przewidziano działania 5 brygady Landwehry stacjonującej w Działdowie, która zaatakować miała lewe skrzydło Rosjan.

⁹⁸ H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 48; W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 130-133; P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 129-135.

⁹⁹ T. von Schäfer, s. 205; W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 141-143.

¹⁰⁰ D. Stevenson, *1914-1918: the History of the First World War*, London 2004, s. 68.

¹⁰¹ D. Showalter, *Tannenberg. Clash of...*, s. 316-318.

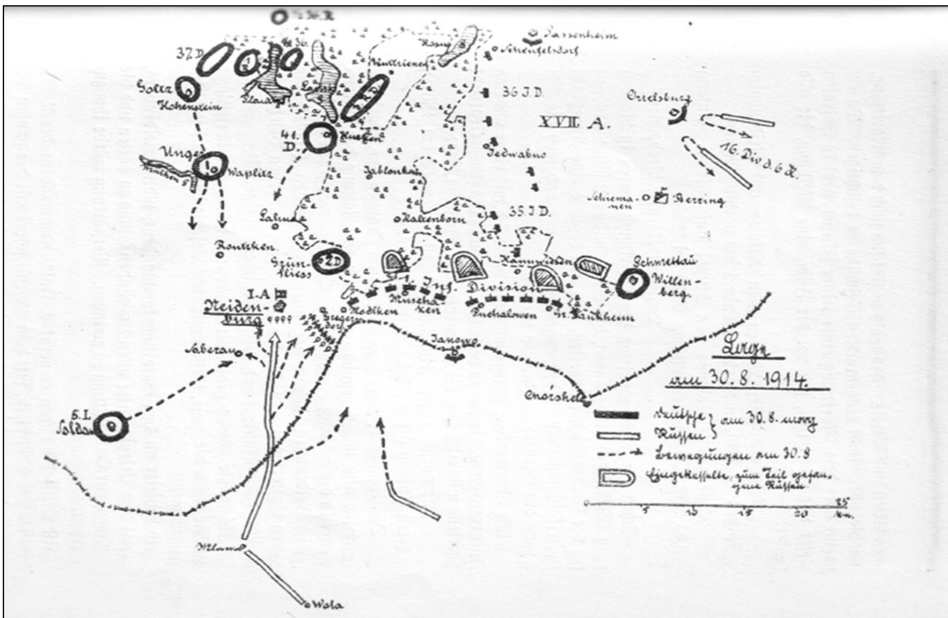
¹⁰² H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 58; W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 38.

¹⁰³ P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 143.

¹⁰⁴ Były to dwa bataliony z 41. pp z 1 DP i 45. pp z 2 DP oraz dwie baterie artylerii.

Obawiając się nieprzewidzianych trudności rosyjski korpus posuwał się bardzo wolno i pierwsze bardziej zdecydowane działania podjął dopiero późnym popołudniem, kiedy w okolicach Nidzicy pojawiły się już pierwsze pododdziały 2 DP i 7 brygady Landwehry, a w pobliże miasta docierały wysłane na pomoc XX Korpusowi przed dowództwo 8. Armii, stacjonujące w okolicach Olsztyńka¹⁰⁵ – 41 DP, 3 Rezerwowa DP, 1 DL oraz Grupa gen. Ungera. Tym niemniej wieczorem Rosjanie zajęli Nidzicę opuszczoną przez oddziały niemieckie, ale już tej samej nocy rozpoczęli odwrót na południe¹⁰⁶.

Dnia 30.08.1914 r. areną walk stało się także Szczytno i jego okolice (mapa nr 5). Nad ranem VI Korpus rosyjski zbliżył się do miasta i rozpoczął jego ostrzał z dział dużego kalibru. Tymczasem Szczytna broniły tylko niewielkie siły wydzielone ze 176. pp z 35 DP, nieposiadające ani artylerii, ani nawet karabinów maszynowych. Na wieść o ataku gen. Mackensen natychmiast wysłał dla wsparcia obrońców wszystkie wolne jednostki – batalion z 5. pułku grenadierów z 36 DP oraz baterię artylerii, a także kilka mniejszych pododdziałów, a po południu wydał rozkaz ataku 36 DP¹⁰⁷. Działania te okazały się niepotrzebne, ponieważ w tym czasie Rosjanie zaniechali natarcia i rozpoczęli odwrót w kierunku Myszyńca¹⁰⁸.

Map. 5. Bitwa pod Tannenbergiem (30.08.1914 r.)

¹⁰⁵ D. Showalter, *Tannenberg. Clash of...*, s. 310-313. Decyzja ta została podjęta po otrzymaniu informacji o braku ofensywnych działań 1. Armii rosyjskiej.

¹⁰⁶ T. von Schäfer, s. 207-213, 134-138.

¹⁰⁷ P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 147; D. Showalter, *Tannenberg. Clash of...*, s. 316-317.

¹⁰⁸ T. von Schäfer, s. 213-217; W. Grosse, *Tannenberg 1914...*, s. 138-141; H. von François, *Tannenberg. Das Cannae...*, s. 58.

Nagle przerwanie przez rosyjskie korpusy ataku i wycofanie się spod Nidzicy i Szczytna spowodowane było rozkazami dowództwa Frontu Północno-Zachodniego, które już w południe 30.08.1914 r. zrezygnowało z planów pomocy 2. Armii i nakażało im powrót na własne terytorium. W związku z tym 31.08.1914 r. skapitulowały ostatnie oddziały rosyjskie znajdujące się w okrążeniu.

Bilans bitwy pod Tannenbergiem był dla Rosjan porażający. Na placu boju zginęło, zostało rannych lub zaginęło ok. 78 tys. ludzi, a do niewoli trafiło ok. 92 tys. żołnierzy¹⁰⁹ i 13 generałów, w tym dowódcy dwóch korpusów¹¹⁰. Rosjanie utracili także ok. 350 dział różnego kalibru, dużą liczbę koni, wozów, amunicji i innego sprzętu wojskowego. Po stronie ich przeciwników było ok. 13 tys. zabitych i rannych, w tym 430 oficerów¹¹¹.

Niemiecki sukces pod Tannenbergiem, określane czasami mianem „zwycięstwa bez rozstrzygnięć”¹¹², nie oznaczał jednak końca działań wojennych w Prusach Wschodnich. Pozostająca na północy 1. Armia rosyjska nadal okupowała bowiem znaczną część tej prowincji i już pod koniec sierpnia rozpoczęła przygotowywanie linii obronnych wzdłuż rzek Omet, Pregoła i Dejma. Siły rosyjskie w Prusach Wschodnich w tym czasie składały się z: czterech korpusów piechoty – II, III, IV i XX, 5 brygady strzelców, trzech rezerwowych dywizji piechoty – 53, 56 i 57¹¹³, pięciu dywizji kawalerii – 1, 2, 3 i 1., 2. Gwardii oraz samodzielnej brygady kawalerii¹¹⁴. Siły te rozlokowane były wzdłuż linii Zalew Kuroński–jezioro Mamry. Ich prawe skrzydło stanowił XXVI Korpus Rezerwowy skoncentrowany wzdłuż rzeki Dejma. Dalej na południe stanowiska zajęły: III Korpus – w okolicy Allenbeurga, IV Korpus, 57 Rezerwowa DP i 5 brygada strzelców w rejonie Gerdaun. Lewe skrzydło tworzyły II Korpus pod Węgorzewem oraz 169. pp ze składu 43 DP zajmujący pozycje pod Orzyszem. Poza tym w rejonie Augustowa, Suwałk i Ossowca tworzona była nowa 10. Armia składająca się z czterech korpusów piechoty – XXII, I Kaukaskiego, I Turkmeńskiego i III Syberyjskiego oraz dywizji kawalerii. Łącznie dawało to liczbę ok. 20 dywizji piechoty i sześciu dywizji kawalerii¹¹⁵.

Niemiecka 8. Armia, po wzmocnieniach, które przybyły z Frontu Zachodniego¹¹⁶, dysponowała podobnymi siłami – ok. 18½ dywizjami piechoty i dwoma dywizjami kawalerii, z tą różnicą, że jej pododdziały zmęczone były walkami z armią gen. Samsonowa, a poza tym znaczną część jej sił stanowiły nadal słabo wyposażone jed-

¹⁰⁹ W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 39; J. Sweetman, *Tannenberg 1914*, London 2004, s. 158.

¹¹⁰ Gen. Nikołaj Kliujew – dowódca XIII Korpusu i gen. Nikołaj Martos – dowódca XV Korpusu.

¹¹¹ M. Hastings, *Catastrophe: Europe goes...*, s. 281; T. von Schäfer, s. 241.

¹¹² D. Stevenson, *1914-1918...*, s. 69.

¹¹³ 53 i 56 Rezerwowe Dywizji Piechoty tworzyły XXVI Korpus Rezerwowy.

¹¹⁴ W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 39.

¹¹⁵ P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 157-158.

¹¹⁶ Były to: XI Korpus gen. Otto von Plüskowa (22 i 38 DP), Korpus Rezerwowy Gwardii gen. Maxa von Gallwita (3 DP Gwardii i 1. Rezerwowa DP Gwardii) oraz 8 Dywizja Kawalerii. Decyzja o ich przesunięciu zapadła już 25.08.1914 r.; R.F. Hamilton, H.H. Herwig, *War Planning 1914...*, s. 72.

nostki Landwehry. Mimo to likwidacja niebezpieczeństwa grożącego ze strony sił gen. Rennenkampfa stawała się palącą koniecznością¹¹⁷. Po rozważeniu różnych wariantów ataku, do realizacji przyjęto ostatecznie plan gen. von Hindenburga, który zakładał wyprowadzenie głównego uderzenia na lewe skrzydło armii rosyjskiej, opierając się na giżyckiej twierdzy Boyen, co stwarzało możliwość wyjścia na tyły Rosjan i przecięcia ich dróg zaopatrzenia. Stąd też przeważająca część wojsk niemieckich miała związać główne siły rosyjskie, a w tym czasie na południowy odcinek ich linii obronnych natrzeć miały dwa korpusy – XVII i I. Rozkaz do wymarszu gen. von Hindenburg wydał 3.09.1914 r., a jednostki 8. Armii osiągnęły gotowość bojową na linii Szczytno–Lidzbark Warmiński–Pieniężno dwa dni później¹¹⁸.

Do pierwszych starć doszło już 6 września w okolicach Pisz, skąd Rosjanie wyparli słabe oddziały Landsturmu i 1 Dywizji Kawalerii. Wkrótce jednak pojawiły się posiłki z 1 DP, które po krótkiej, ale zaciętej walce zmusiły przeciwnika do wycofania się na wschód i pozostawienia na placu boju kilkunastu armat różnego kalibru. Te same rosyjskie jednostki ze składu XXII Korpusu zostały pobite dzień później przez pododdziały 3 Rezerwowej DP w starciu pod Białą Piską, pozostawiając na placu boju ponad 400 jeńców, 8 dział i 71 karabinów maszynowych. W tym czasie siły główne, złożone z korpusów: XI, XX, I Rezerwowego, I Rezerwowego Gwardii oraz 6 brygady Landwehry, otrzymały zadanie dotarcia do linii Friedland (Pravdinsk)–Kętrzyn, a wyznaczone do przełamania rosyjskich pozycji korpusy minięcia linii wielkich jezior mazurskich. Zgodnie z rozkazami I Korpus skierował się na Orzysz, a XVII na Giżycko.

Tymczasem pojawienie się Niemców w rejonie na południe od wielkich jezior mazurskich wzmocniło czujność dowódcy 1. Armii rosyjskiej. Domyślając się zamiarów przeciwnika 10. Armia została postawiona w stan gotowości do ataku na prawe skrzydło niemieckie. Rozkaz wymarszu otrzymała także 2. Armia, odtwarzana w okolicach Myszyńca.

Natarcie pododdziałów prawego skrzydła 8. Armii rozpoczęło się 8.09.1914 roku¹¹⁹. Przed południem I Korpus zajął Orzysz, a następnie skierował się na północ¹²⁰. W ciągu dnia 1 DP dotarła w okolice Wydmin, a 2 DP przecięła linię kolejową Giżycko–Wydminy. Natomiast działająca w składzie korpusu 3 Rezerwowa DP, po otrzymaniu informacji o silnym zgrupowaniu rosyjskim z XXII Korpusu gen. Aleksandra Brinkena pod Ełkiem, podążyła w jego kierunku. W tym czasie XVII Korpus zaatakował rosyjskie pozycje 43 DP ze składu II Korpusu na wschód od Giżycka. W godzinach popołudniowych 36 DP, wspierana przez mobilną baterię ciężkiej artylerii z giżyckiej twierdzy, ruszyła w kierunku Pozezdrza, a 35 DP, wzmocniona batalionem piechoty i trzema bateriami artylerii polowej z twierdzy Boyen, skierowała się na Kruklanki. Na skutek celnego ognia rosyjskiej artylerii natarcie obu dy-

¹¹⁷ Jednocześnie jednak niemieckie Naczelne Dowództwo rozważyło możliwość odesłania 8. Armii do wsparcia sił austro-węgierskich walczących na południowym odcinku frontu.

¹¹⁸ W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 40.

¹¹⁹ P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 163.

¹²⁰ W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 41.

wizji posuwało się jednak bardzo wolno i ostatecznie udało im się dotrzeć na odległość ok. 700 m od linii przeciwnika. Dlatego też szturm został przesunięty na dzień następny. Bezczynne pozostawały natomiast pododdziały operujące na północy. Zgodnie z rozkazami dowództwa armii zbliżyły się one do linii rosyjskich na odległość umożliwiającą prowadzenie skutecznego ostrzału artyleryjskiego i oczekiwały na informacje o wyniku walk korpusów I i XVII.

Dnia 9.09.1914 r. Niemcy zaatakowali na całej długości frontu. Prawoskrzydłowe korpusy gen. von Mackensena i gen. von François kontynuowały rozpoczęte dzień wcześniej działania. O godz. 4:00 obie dywizje XVII Korpusu ponownie natarły na rosyjskie pozycje pod Pozezdrzem i Krukłankami, ale znowu napotkały zacięty opór i kilkakrotnie zostały odparte, ponosząc wysokie straty. Dopiero pojawienie się od południa pododdziałów I Korpusu i wsparcie ciężkiej artylerii XX Korpusu znacznie poprawiło sytuację. Zagrożeni okrążeniem Rosjanie w godzinach południowych opuścili pozycje i wycofali się na wschód. Natomiast w centrum, zgodnie z założonym planem, nie były prowadzone większe działania. Poza wymianą ognia artyleryjskiego na pozycjach XI Korpusu i I Korpusu Rezerwowego w okolicach Gerdaunen walki toczyła tylko 41 DP ze składu XX Korpusu na zachód od jeziora Mamry. Jej natarcie zostało jednak odparte, a gen. von Scholtz wstrzymał je po uzyskaniu informacji o sukcesie korpusów I i XVII. Ciężkie boje prowadziła także 3 Rezerwowa DP w okolicach Ełku¹²¹.

Tymczasem po rosyjskiej stronie frontu zapadały niefortunne decyzje. Ponieważ gen. Rennenkampf przekonywał Naczelne Dowództwo, że jest zdolny powstrzymać niemieckie natarcie siłami 1. Armii, odwodowe XX Korpus i III Korpus Syberyjski zostały wycofane do Grajewa, gdzie planowano dokończenie ich koncentracji przed ponownym wysłaniem na linię frontu. Decyzje te wprowadziły zamieszanie w działania korpusu gen. Brinkena i sprawiły, że w walkach pod Ełkiem wzięła udział zaledwie czwarta część podległych mu jednostek. Jednocześnie nie starano się przyspieszyć marszu 2. Armii, która wolno posuwała się na północ i nie była w stanie wziąć udziału w walkach. Stąd też, po otrzymaniu wiadomości o przełamaniu przez Niemców pozycji pod Pozezdrzem, dowódca 1. Armii wydał rozkaz generalnego odwrotu¹²².

Kiedy oddziały niemieckie 10.09.1914 r. wznowiły natarcie, zastały rosyjskie linie niemal zupełnie nieobsadzone¹²³. Meldunki informujące o tym fakcie wywołały konsternację w sztabie 8. Armii. Dlatego też dopiero przed południem, po potwierdzeniu ich przez lotników, gen. von Hindenburg wydał rozkazy, które przewidywały pościg za wycofującymi się Rosjanami. Podjąć go miały głównie siły XVII Korpusu, który miał podążyć na Darkhemen (Ozjorsk), oraz I Korpusu skierowanego na Gołdap i Kleszowen. W tym czasie 3 Rezerwowa DP miała dotrzeć do Olecka. Wkrótce okazało się jednak, że osiągnięcie wyznaczonych punktów nie jest możliwe. Obie jednostki posuwały się bowiem wolniej niż zakładano, tocząc potyczki

¹²¹ Tamże.

¹²² Tamże, s. 41; B. Zawadzki, *Kampania Jesienna...*, t. 1, s. 283.

¹²³ P. Szlanta, *Tannenberg 1914...*, s. 171.

z mniejszymi oddziałami rosyjskimi. Natomiast pozostałe pododdziały 8. Armii niemal bez walki posuwały się na wschód, ale ich marsz również przebiegał w wolnym tempie. W związku z tym dowództwo armii podjęło decyzję o przyspieszeniu działań. Następnego dnia wszystkie pododdziały miały osiągnąć linię: Filipów–Gąbin–Insterburg.

Realizacja tego planu nie była łatwa. Dnia 11.09.1914 r. część pododdziałów niemieckich spotkała się bowiem z silnym oporem tylnych straży wycofujących się Rosjan. XI Korpus, po dotarciu w okolice miejscowości Nordenburg (Krylovo), natrafił na umocnione pozycje, których mimo kilkakrotnie ponawianych prób nie był w stanie przełamać. Ciężkie boje toczył także XX Korpus pod Darkhemen, a pod Kleszczowen powstrzymany został marsz XVII Korpusu. Jednocześnie nocującą w Goldapi 8 DK zaatakowały pododdziały rosyjskiego XX Korpusu i dopiero pojawienie się rano 1 DP z I Korpusu pozwoliło zażegnać niebezpieczeństwo jej rozbicia. Na wieść o silnym oporze Rosjan gen. von Hindenburg nakazał wstrzymanie pościgu i systematyczne przełamywanie linii obronnych przeciwnika. Dopiero po południu Niemcom udało się opanować sytuację i zmusić Rosjan do wycofania się.

Mimo że 8. Armii niemieckiej nie udało się powtórzyć manewru spod Tannenbergu i okrążyć armii gen. Rennenkampfa, jej sukces był bezsporny. Po dwóch dniach pościgu za Rosjanami, 13.09.1914 r. I Korpus dotarł w okolice granicy rosyjskiej pod Wirzbołowem (Virbalis), a do samej miejscowości wkroczyły pododdziały XVII Korpusu, I Korpus Rezerwowy zajął bez walki położone na północ Pillkallen (Dobrovolsk), a załoga Królewca pod Tylżą przyjęła kapitulację 270 rezerwowego pułku piechoty ze składu 68 DP, ostatniej rosyjskiej jednostki na ziemiach niemieckich¹²⁴. Dzień później dowództwo 8. Armii oficjalnie zakończyło operację, nazywaną także „pierwszą bitwą nad jeziorami mazurskimi”¹²⁵.

W jej trakcie obie strony poniosły znaczne straty. Dużo większe były one po stronie rosyjskiej – ok. 75 tys. zabitych i rannych oraz ok. 45 tys. wziętych do niewoli. Ponadto stracili oni ok. 150 dział różnego kalibru i znaczne ilości sprzętu wojskowego. Po stronie niemieckiej było ok. 10 tys. zabitych i rannych¹²⁶.

Żołnierzom 8. Armii nie dane było jednak odpocząć. W związku z katastrofalną sytuacją armii austro-węgierskiej w Galicji już 13.09.1914 r. część jej pododdziałów rozpoczęła przygotowania do transportu w okolice Łodzi.

¹²⁴ Tamże, s. 180.

¹²⁵ B. Zawadzki, *Kampania Jesienna...*, t. 2, s. 283-291.

¹²⁶ W. Hupert, *Operacje wojny światowej...*, s. 41; C. Hatt, *The First World War, 1914-18*, Chicago 2007, s. 15.

Aneks

Orde de Bataille

8. Armia

Dowództwo armii:

Dowódca:

gen. Max von Prittwitz und Gaffron

od 23.08.1914: gen. Paul von Beneckendorff und von Hindenburg

Szef sztabu:

gen. Georg von Waldersee

od 23.08.1914: gen. Erich Ludendorff

Lotnictwo:

16 Oddział lotnictwa polowego: kpt. Wilhelm Schmoeger

Sterowiec Z 5: kpt. Grüner

I Korpus

(24 bataliony, 11 szwadronów, 182 działa)

Dowódca: gen. Herman von François

Szef sztabu: płk Walter Schmidt von Schmidtseck

1. Dywizja Piechoty

Dowódca: gen. Richard von Conta

1. brygada piechoty: gen. Lothar von Trotha

1. pułk grenadierów: płk. Eggerss

41 pułk piechoty: płk Schönfeld

2 brygada piechoty: gen. Conrado Paschen

3 pułk grenadierów: płk von Wendel

43 pułk piechoty: płk Eisenhart-Rothe

8 pułk ułanów (w tym także: 4 i 5/10 pułk dragonów z 41 DP oraz 2/3 rez. pułk kirasjerów z 35 Rez. DP): ppłk Schäffer von Bernstein

1. brygada artylerii polowej: gen. Kurt Moewes

16 pułk artylerii polowej: płk Bromeis

52 pułk artylerii polowej (w tym: 2 zap./73 pułku artylerii polowej z 35 Rezerwowej DP): płk Hellwig

1/1 batalion pionierów

2 Dywizja Piechoty

Dowódca: gen. Adalbert von Falk

3 brygada piechoty: gen. Theodor Mengalebier

4 pułk grenadierów: płk Stern

44 pułk piechoty: płk von Loeper

4 brygada piechoty: gen. Bernhard Boeß
33 pułk fizyliarów: ppłk Weicke
45 pułk piechoty: płk Maaß
10 pułk strzelców konnych: ppłk Berring
2 brygada artylerii polowej: gen. Karl Fouquet
1. pułk artylerii polowej: płk von Sydow
37 pułk artylerii: ppłk von der Lippe
2 i 3 batalion 1 pułku pionierów

Artyleria ciężka:

I/1. pułk artylerii ciężkiej: mjr Christ
II/15 rez. pułk artylerii ciężkiej: kpt. Kunze

Lotnictwo:

14 oddział lotnictwa polowego: kpt. Heinich

Uzupełnienia:

5 brygada Landwehry z 35 Rez. DP (6 batalionów, 1 szwadron, 22 działa): gen. Friedrich von Müllmann

piechota:

2 pułk piechoty Landwehry: płk von Reuter
9 pułk piechoty Landwehry: ppłk Schmidt
4 rez. oddział karabinów maszynowych
2 kompanie forteczne karabinów maszynowych

kawaleria:

3/3 rezerwowy pułk kirasjerów

artyleria: mjr Richer:

1. zap./35 pułk artylerii polowej
I/11 rez. pułk artylerii ciężkiej (bez 4)
4/15 rez. pułk artylerii ciężkiej (100 mm)

XVII Korpus

(24 bataliony, 8 szwadronów, 148 dział)

Dowódca: gen. August von Mackensen

Szef sztabu: ppłk Karl von Dunker

35 Dywizja Piechoty

Dowódca: gen. Otto Hennig

70 brygada piechoty: gen. Konstantin Heinrich Schmidt von Knobelsdorf
21 pułk piechoty: płk Brunnemann
61 pułk piechoty: mjr Lüdecke
87 brygada piechoty: gen. Ferdinand von Hahn
141 pułk piechoty: ppłk von Steinkeller
176 pułk piechoty: mjr Runge
4 pułk strzelców konnych: ppłk von Loen

35 brygada artylerii polowej: gen. Otto Uhden

71 pułk artylerii polowej: ppłk Hecht

82 pułk artylerii polowej (bez 2): ppłk Bertog

1/17 batalion pionierów

36 Dywizja Piechoty

Dowódca: gen. Karl von Heineccius

69 brygada piechoty: gen. Maximilian von Engelbrechten

129 pułk piechoty: płk Breßer

175 pułk piechoty: płk Schleenstein

71 brygada piechoty: gen. Lutz von Dewitz

5 pułk grenadierów: płk von Eichendorff

128 pułk piechoty: płk von Treckow

5 pułk huzarów: płk von Barnekow

36 brygada artylerii polowej: gen. Viktor Hahndorff

36 pułk artylerii polowej (bez 2): mjr Waldeyer

72 pułk artylerii polowej: ppłk von Rabenau

2, 3/17 batalion pionierów

Artyleria ciężka:

I/17 pułk artylerii ciężkiej: mjr Mahrenholtz

Lotnictwo:

17 oddział lotnictwa polowego: kpt. Dincklage

XX Korpus

(25 batalionów, 6 szwadronów, 124 działa)

Dowódca: gen. Friedrich von Scholtz

Szef sztabu: płk Emil Hell

37 Dywizja Piechoty

Dowódca: gen. Hermann von Staabs

73 brygada piechoty: gen. Karl Wilhelmi

147 pułk piechoty: płk Ritzsch

151 pułk piechoty: płk Dorsch

1. batalion strzelców: mjr Weigelt

75 brygada piechoty: gen. Alfred von Böckmann

146 pułk piechoty: płk von Heydebreck

150 pułk piechoty: płk Küfter

11 pułk dragonów: ppłk Maaß

37 brygada artylerii polowej: płk Geibeler

73 pułk artylerii polowej: płk Forst

82 pułk artylerii polowej: ppłk Plantier

1/26 batalion pionierów

41 Dywizja Piechoty

Dowódca: gen. Leo Sontag

72 brygada piechoty: gen. Georg Schaer

18 pułk piechoty: płk Mecke

59 pułk piechoty: płk Sonntag

74 brygada piechoty: gen. Rudolf Reiser

148 pułk piechoty: płk von der Osten

152 pułk piechoty: płk Eisler

10 pułk dragonów (bez 4 i 5): ppłk von Lewinski

41 brygada artylerii polowej: gen. Wilhelm Neugebauer

35 pułk artylerii polowej: ppłk Wilke

79 pułk artylerii polowej: ppłk Marcus

2, 3/26 batalion pionierów

Artyleria ciężka:

II/5 pułk artylerii ciężkiej: mjr Bissinger; uzupełnienia: 1/17 rez. pułk artylerii ciężkiej

Lotnictwo:

15 oddział lotnictwa polowego: kpt. Donat; uzupełnienia: 7 oddział lotniczy Twierdzy

Boyen: kpt. von der Goltz

Uzupełnienia:

3 Rez. Dywizja Piechoty (12 batalionów, 3 szwadrony, 36 dział)

Dowódca: gen. Curt von Morgen

5 rez. brygada piechoty: gen. Hermann Hesse

2 rez. pułk piechoty: płk Rodig

9 rez. pułk piechoty: płk Wobring

6 rez. brygada piechoty: gen. Erich Krause

34 rez. pułk piechoty: płk Hein

49 rez. pułk piechoty: ppłk von Eberstein

5 rez. pułk dragonów: mjr von Götz

3 rez. pułk artylerii polowej: mjr Ehrhardt

2 rez./2 batalion pionierów

Grupa gen. Ungera (Dywizja Unger)
(12 batalionów, 4 szwadrony, 36 dział)

Dowódca: gen. Ernst von Unger

20 brygada piechoty Landwehry z 35 Rez. Dywizji Piechoty (później dalej dzielona):
gen. Kurt von Hertzberg

Piechota:

19 pułk piechoty Landwehry: płk von Lütwitz

107 pułk piechoty Landwehry: płk Senfft von Pilsach

2 kompanie forteczne karabinów maszynowych

Kawaleria:

3 rez. pułk kirasjerów (bez 2. i 3.): mjr Kameke

2 i 3/17 pułk ułanów Landwehry

Artyleria polowa: ppłk Wittich (dywizjon zap. 35 pułku artylerii, dywizjon zap. 81 pułku artylerii)

1. rez./17 batalionu pionierów

Brygada Semmern (69 brygada zapasowa): gen. Hermann von Semmern

Piechota:

ppłk Erdmannsdorf (batalion zap. 5 pułku piechoty, batalion zap. 129 pułku piechoty, batalion zap. 175 pułku piechoty)

ppłk Feldtkeller (batalion zap. 59 pułku piechoty, batalion zap. 141 pułku piechoty, batalion zap. 34 rez. pułku piechoty)

2 kompanie forteczne karabinów maszynowych

Kawaleria:

1. zap./17 pułk ułanów

Artyleria:

ppłk von Woisky (dywizjon zap. 72 pułku artylerii, 1. dywizjon zap. 73 pułku artylerii)

49 rez. pułk piechoty: ppłk von Eberstein

1. rez./26 batalion pionierów

70 mieszana brygada Landwehry
(6 batalionów, 4 szwadrony, 12 dział)

Dowódca: gen. Adolf Breithaupt

Piechota:

5 pułk piechoty Landwehry: ppłk Zimmer

18 pułk piechoty Landwehry: ppłk von Wedel

1. zap. kompania karabinów maszynowych z XX Korpusu

1. kompania forteczna karabinów maszynowych z Grudziądza

I Korpus Rezerwowy
(26 batalionów, 6 szwadronów, 78 dział)

Dowódca: gen. Otto von Below

Szef sztabu: płk Torsten Posadowsky-Wehner

1. Rez. Dywizja Piechoty

Dowódca: gen. Gustav von Förster

1. rez. brygada piechoty: gen. Wilhelm Barre

1. rez. pułk piechoty: ppłk von Sommerfeld und Falkenhayn

3 rez. pułk piechoty: ppłk von Steuber

72 rez. brygada piechoty: gen. Maximilian Licht

18 rez. pułk piechoty: ppłk von Lützow

59 rez. pułk piechoty: ppłk Mordow

1. rez. batalion strzelców: kpt. Mellin
1. rez. pułk ułanów: mjr Brener
1. rez. pułk artylerii polowej: ppłk Schulz
4/2 batalion pionierów

36 Rez. Dywizja Piechoty

Dowódca: gen. Curt Kruge

69 rez. brygada piechoty: gen. Otto von Homeyer
21 rez. pułk piechoty: ppłk Heyn
61 rez. pułk piechoty: płk Immanuel
2 batalion strzelców: kpt. Brückner
70 rez. brygada piechoty: gen. Detlaf Vett
54 rez. pułk piechoty: płk von Toppelkirch
5 rez. pułk piechoty: ppłk zu Reventlow
1. rez. pułk huzarów: mjr von Brocke
36 rez. pułk artylerii polowej: ppłk Lenert
1. rez./2 batalion pionierów

Artyleria ciężka:

II/4 rez. pułk artylerii ciężkiej: płk Baensch

Lotnictwo:

8 oddział sterowców

Uzupełnienia:

6 mieszana brygada Landwehry (6 batalionów, 3 szwadrony, 12 dział)

Dowódca: gen. Adolf Kraemer

Piechota:

34 pułk piechoty Landwehry: ppłk von Dalwigk zu Lichtenfels

49 pułk piechoty Landwehry: ppłk Kipping

Kawaleria:

1, 2, 3/Landwehry II Korpus

Artyleria:

1 i 2/Landsturmu II Korpus

35 Rezerwowa Dywizja Piechoty (załoga twierdzy Toruń)

Dowódca: gen. Max von Schmettau

Rozdzielona:

sztab do Grupy gen. Schmettaua

5 brygada Landwehry do I Korpusu

20 brygada Landwehry do Grupy gen. Ungera

1. Dywizja Landwehry (Dywizja Goltz, Höherer-Landwehr-Kommandeur Nr. 1)
(12 batalionów, 4 szwadrony, 20 dział)

Dowódca: gen. Georg von der Goltz

33 brygada piechoty Landwehry: gen. Detwig von Oertzen

75 pułk piechoty Landwehry: ppłk Stwolinski

76 pułk piechoty Landwehry: ppłk Billig

34 brygada piechoty Landwehry: gen. Ernst von Pressentin

31 pułk piechoty Landwehry: ppłk von Lilienhoff-Zwowitzki

84 pułk piechoty Landwehry: płk Becker

Kawalera: rtm. von Sydow (2 i 3/Landwehry Gwardii oraz 1 i 2/Landwehry IX Korpus)

Artyleria: 1 i 2/Landwehry IX Korpus

Artyleria ciężka (przydzielona z twierdzy Grudziądz): 2 i 4/17 rez. pułku artylerii ciężkiej: kpt. Floeter

Grupa gen. Schmettau (Brygada Schmettau)
utworzona 27.08.1914 r. z jednostek XX Korpusu

Dowódca: gen. Max von Schmettau

Piechota:

18 pułk piechoty (bez III batalionu): płk Mecke

III/146 pułk piechoty, III/147 pułk piechoty, sztab i III/151 pułk piechoty (bez 10 kompanii); płk Dorsh

1. batalion strzelców z kompanią karabinów maszynowych
kompania cyklistów

Kawaleria:

2/11 pułk dragonów

Artyleria:

I/82 pułk artylerii polowej

1. Dywizja Kawalerii
(1 batalion, 24 szwadrony, 12 dział)

Dowódca: gen. Hermann Brecht

1. brygada kawalerii: gen. Gerhard von Glasenapp

3 pułk kirasjerów: ppłk von Lewinski

1. pułk dragonów: ppłk von Kanitz

2 brygada kawalerii: gen. Robert von Kap-Herr

12 pułk ułanów: płk Below

9 pułk strzelców konnych: płk von Koppelow

41 brygada kawalerii: gen. Heinrich von Hofmann

5 pułk kirasjerów: ppłk Rex

4 pułk ułanów: mjr Charisius

2 batalion strzelców: mjr Frankenberg-Lüttwitz
dywizjon konny/1. pułk artylerii polowej: mjr Reuß

Inspektorat taborów nr 8

Dowódca: gen. Hans von Heuduck

Twierdza Królewiec

Gubernator: gen. Günther von Pappritz

Załoga twierdzy: gen. Georg Brodrück (ok. 11 batalionów, 6 szwadronów, 46 dział)

2 brygada Landwehry: płk Luppin (5 batalionów, 2 szwadrony, 12 dział)

Lotnictwo:

5 oddział lotniczy twierdzy Królewiec, sterowiec Z 4

Twierdza Boyen (Giżycko)

Dowódca: płk Busse

Bibliografia

- Fischer P., *Bei Tannenberg 1914 und 1410*, Lissa i.P. 1915
- François H. von, *Tannenberg. Das Cannae des Weltkrieges in Wort und Bild*, Berlin 1926
- Grosse W., *Tannenberg 1914*, [w:] *Tannenberg. Deutsches Schicksal – Deutsche Aufgabe*, Oldenburg i.O./Berlin [1939]
- Hamilton R.F., Herwig H.H., *War Planing 1914*, Cambridge 2009
- Hastings M., *Catastrophe: Europe goes to war 1914*, London 2013
- Hatt C., *The First World War, 1914-18*, Chicago 2007
- Hupert W., *Operacje wojny światowej*, Warszawa 1925
- Ivanov R.N., *General-adiutant Ego Veliczestwa. Skazanie o Gusiejn-Chanie Nachičevan-skom*, Moskva 2006
- Knoll E., *Bój pod Uzdowem*, „Bellona”, r. XX, nr 3/138
- Pajęczkowski-Dydyński J., *Plany operacyjne mocarstw centralnych przeciw Rosji*, Warszawa 1932
- Pajewski J., *Pierwsza wojna światowa 1914-1918*, Warszawa 1991
- Reichsarchiv, *Schlachten des Weltkrieges*, Bd. 9: W. Vogel, *Die Kämpfe um Baranowitschi. Sommer 1916*, Oldenburg i.O./Berlin 1927
- Rechsarchiv, *Schlachten des Weltkrieges*, Bd. 19: T. von Schäfer, *Tannenberg*, Oldenburg i.O./Berlin 1927
- Rubacha J., *Korpus Landwehry w bojach o Baranowicze latem 1916*, „Słupskie Studia Historyczne” 2010, nr 16
- Rubacha J., *Przełamanie gorlickie (2-6. maja 1915 roku)*, „Słupskie Studia Historyczne” 2009, nr 15

- Showalter D., *Tannenberg. Clash of Empires 1914*, Archon 1991
Stevenson D., *1914-1918: the History of the First World War*, London 2004
Stone N., *The Eastern Front 1914-1917*, London 1998
Sweetman J., *Tannenberg 1914*, London 2004
Szlanta P., *Tannenberg 1914*, Warszawa 2005
Zawadzki B., *Kampania Jesienna na Mazurach*, t. 1-2, Warszawa 1924

Summary

The 8th German Army's activities in East Prussia in August and September 1914

The Russians entered East Prussia on 12-13 August 1914. At Stallupönen (17 August) and Gumbinnen (20 August) the 1st Army pushed the Germans back, placing East Prussia's capital, Königsberg, in danger. Prittwitz panicked, so on 22 August Moltke replaced him and his Chief of Staff by Generals Hindenburg and Ludendorff. They arrived the next day, to begin the war's most formidable strategic partnership. They inherited a critical but not hopeless situation. Rennenkampf's supplies were running short, and he could not use East Prussia's railways to resupply because the Germans had removed the rolling stock, and Russia's was of different gauge. When the Germans retreated after Gumbinnen he did not pursue them, but waited for two days for supplies to catch up. And when he did move, on 23 August, he gave avoiding a German flank attack priority over supporting the Second Army, continuing west towards Königsberg instead of turning south to meet Samsonov the 2nd Army had communication and supply problems. The Russians made much use of radio, sending messages in plain text or a simple cipher that was easily broken.

On 25 August the Germans intercepted plain text message from Samsonov with orders for pursuing an enemy he believed to be in full retreat. They showed that the 1st Army would not be coming to meet the 2nd, and were such a gift that some wondered if they were a trap. Leaving only cavalry division facing Rennenkampf, the 8th Army hurled the other eight against Samsonov. Over 27-31 August his army was trapped; 18,000 were killed and 92,000 captured; on 29 August Samsonov shot himself. The Germans named the battle after nearby Tannenberg, then turned on Rennenkampf, and in the Battle of the Masurian Lakes (7-17 September 1914) drove him out of East Prussia. His army did not disintegrate, but 45,000 were captured. By the end of September the Russians were back along the river Niemen, minus over 250,000 dead, wounded or captured.

